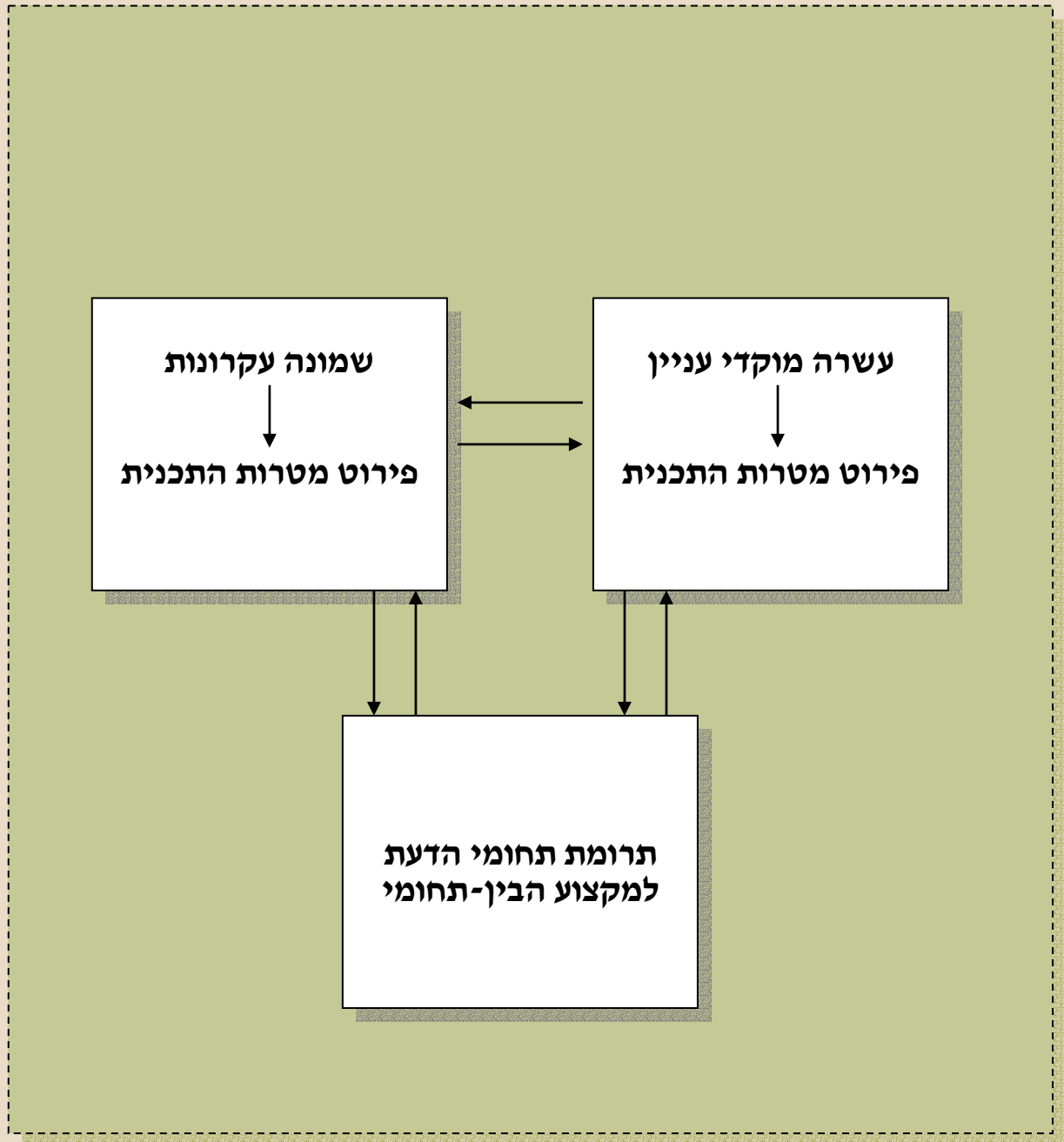

המבנה הכללי של תכנית הלימודים

חלק ראשון: התפיסה הרעיונית

מטרות התכנית

להלן המטרות של תכנית הלימודים במולדת חברה ואזרחות.

לארגון כתיבת המטרות - שלושה מאפיינים :

הראשון - המטרות מאורגנות מסביב למוקדי עניין.

השני - מסביב לכל מוקד עניין נוסחו מטרות : חלקן מטרות-על וחלקן מטרות אופרטיביות. פירוט המטרות מאפשר ראייה רחבה ומעמיקה ומסייע ביישום התכנית בתהליך ההוראה-למידה-הערכה.

השלישי - המטרות משלבות את ההיבטים הקוגניטיביים, האפקטיביים וההתנהגותיים אלה באלה, ואינן מציגות אותם בנפרד. גישה זו נתמכת על ידי התפיסות הפסיכו-חינוכיות המצדדות בהתייחסות המשלבת בין הקוגניציה, הרגש וההיבט ההתנהגותי.

פירוט מוקדי העניין

- 1.מדינת ישראל - מדינה יהודית ודמוקרטית
- 2.מכנה משותף לצד ייחודיות בחברה הרב-תרבותית במדינת ישראל
- 3.אהבת הארץ ו"אכפתיות למתרחש" במדינה
- 4.המסגרות הארגוניות של החברה
- 5.מעורבות חברתית-אזרחית
- 6.הערכת הראשוניות ופועלם של אישים בתחומים שונים
- 7.קשרי גומלין בין הפרט לבין הסביבות שבהן הוא חי
- 8.התמצאות ותפקוד בסביבה
- 9.שמירת הסביבה וטיפוחה
- 10.מיומנויות וכישורים

1. מדינת ישראל - מדינה יהודית ודמוקרטית

התלמידים -

- 1.1 יהיו מודעים לעובדה שמדינת ישראל היא מדינה יהודית ודמוקרטית*
- 1.2 יכירו בעובדה, כי מדינת ישראל היא מדינתו האחת של העם היהודי, ובה הם מממשים את זכותם לקיים מדינה עצמאית (ריבונית) לאור ערכי היהדות והציונות ולקחי השואה באירופה. זכות זו זכתה להכרה בינלאומית על ידי נציגי רוב מדינות העולם באו"ם.
- 1.3 יבינו את תופעת קיבוץ הגלויות ויעריכו את משמעותה.
- 1.4 יכירו את סמלי מדינת ישראל, את הדגל וההימנון, את השפה העברית ואת הטקסים הייחודיים למדינת ישראל, יוקירו ויכבדו אותם.
- 1.5 יבינו שכמדינה יהודית ודמוקרטית מחויבת ישראל להגן על זכויות האדם; על קדושת החיים; על כבוד האדם; על חופש הביטוי ועל הזכות לקבלת מידע; על שוויון זכויות ושוויון הזדמנויות - מעמד שווה - לכל אזרחיה - היהודים, הערבים והדרוזים, ועל זכותם לטפח את מורשתם וזהותם התרבותית, הדתית והלאומית*.
- 1.6 יבחנו ויעריכו מצבים שיש בהם ביטוי לשוויון זכויות ושוויון הזדמנויות לעומת מצבים שבהם מופר השוויון וקיימת אפליה מבחינות שונות כמו: מגדר, גיל, דת, עדה, לאום, ותק בארץ, מצב כלכלי ומעמד.
- 1.7 יבינו ששמירה הדדית על זכויות היא ערך אוניברסלי. הזכויות שיש לפרט מסוים הן גם זכויות שיש לזולתו. הזכויות שיש לפרט מסוים מחייבות את הזולת לשמור עליהן ולא לפגוע בהן.
- 1.8 יבינו כי נאמנות האזרחים למדינה פירושה קבלת חובות, שמירה על חוקיה לצד מימוש זכויות.
- 1.9 יבינו שבמדינה שבה השלטון הוא דמוקרטי האזרחים הם שקובעים, באמצעות נציגיהם, את החוקים. כל האזרחים, הארגונים והמוסדות חייבים לציית ולהתנהג בהתאם לחוק.
- 1.10 יכירו חוקים הנוגעים לחיי היום-יום בסביבתם ויכירו את הגופים הציבוריים הממונים על אכיפת החוקים.

2. מכנה משותף לצד ייחודיות בחברה הרב-תרבותית במדינת ישראל

התלמידים -

- 2.1 יהיו מודעים לעובדה שהחברה בישראל מורכבת מקבוצות (על בסיס דתי, לאומי, עדתי, אידאולוגי ומעמדי), ולכל אחת מהן יש מורשת תרבותית ייחודית (מנהגים, מסורות ואמונות), וכמו כן יהיו מודעים לעובדה שהפרטים המשותפים לקבוצה מסוימת מזדהים עם ערכיה, תוך היותם מחויבים לחוקי מדינת ישראל.
- 2.2 יכירו את אורח החיים ואת המאפיינים התרבותיים של קבוצות אחרות משלהם החיות בחברה הישראלית.
- 2.3 יהיו קווי דמיון בין הקבוצות החברתיות השונות, ויבינו שהם יכולים להוות בסיס למכנה משותף של החברה בישראל, תוך שמירה על הייחודיות.
- 2.4 יהיו מודעים להשפעתן של דעות קדומות ושל חשיבה סטריאוטיפית על היחסים בין פרטים ובין קבוצות.
- 2.5 יפתחו רגישות ואכפתיות כלפי תופעות של אי-שוויון בסביבתם הקרובה ובסביבות אחרות.
- 2.6 יהיו מודעים לשונות בין אדם לזולתו ולשונות בין הקבוצות החברתיות השונות, ויבינו כי השונות היא ערך שיש לו היבט חיובי, התורם לרב-גו-ניותה של החברה.
- 2.7 יפתחו רגישות ואכפתיות כלפי בעיות וצרכים ייחודיים של פרטים בחברה.
- 2.8 יטפחו יחס של כבוד, הערכה וסובלנות כלפי בני אדם באשר הם וכלפי חברות, תרבויות ודעות שונות מאלו שלהם. במצבים שבהם נוצר מתח בין תרבויות ובין לאומים או דתות, בסביבתם הקרובה, יציעו פתרונות תוך התחשבות והבנה הדדית.
- 2.9 יבינו שפשרה היא אמצעי חיוני הדרוש לקיום חיים בצוותא, ושכדי להשיגה צריך לוותר.
- 2.10 יפעלו ויתנהגו בסביבתם הקרובה לאור ערכים ייחודיים של החברה, של המורשת ושל התרבות שאליהן הם משתייכים, ולאור ערכים הומניים כלל-אנושיים וערכים דמוקרטיים של החברה בישראל, כגון זכויות האדם: הזכות לחיים, הזכות לשוויון והזכות לחירות.

* מטרת-העל מודפסות באותיות מודגשות.

3. אהבת הארץ ו"אכפתיות למתרחש" במדינה

התלמידים -

- 3.1 יטפחו תחושת שייכות וקשר למדינת ישראל ולארץ ישראל - לנופיה, לאתריה, לתושביה - לתרבותם, לאמונתם - ולעברה תוך יצירת קשר בלתי אמצעי שיעורר חוויה לימודית ורגשית. (כגון: בסיורים באתריה ובנופיה של הארץ, ובמפגשים עם אנשים וקבוצות).
- 3.2 יחזקו את הזיקה לסביבתם הקרובה על כל מרכיביה האנושיים, התרבותיים והפיזיים באמצעות סיורים ופעילות חווייתית מתמשכת.
- 3.3 יבטאו באופנים שונים את תחושת השותפות, האחריות והמחויבות שלהם לנעשה בסביבתם הקרובה, ויגלו אכפתיות למדינה, לתושביה, לארץ ולנופיה.

4. המסגרות הארגוניות של החברה

התלמידים -

- 4.1 יבינו שהחברה יצרה ארגונים ומוסדות שמטרתם לספק את צורכי הפרטים, את צורכי הקבוצות החברתיות השונות ואת צורכי החברה בכללותה.
- 4.2 יהיו מודעים לזכויות של הפרטים בחברה ולחובותיהם כלפי הקהילה וכלפי הארגונים והמוסדות בקהילה שאליה הם משתייכים ולחובות של הארגונים והמוסדות כלפי הפרטים.
- 4.3 יבינו שיש צורך לגשר בין רצונות של פרטים ואוטונומיה אישית לבין מחויבות למסגרות החברתיות שאליהן משתייכים הפרטים ולנורמות שלהן.
- 4.4 יבינו את התפקיד ואת התרומה של הסכמים, נהלים וחוקים חברתיים לארגון החיים במסגרות חברתיות שונות.
- 4.5 יבינו שבמדינה דמוקרטית החוקים הם החלטה של בני אדם ולכן הם ניתנים לשינוי על ידי נבחרים הציבור, המחוקקים אותם (בכנסת, ברשות המקומית).
- 4.6 יבינו את הצורך בשמירת החוקים ובאכיפתם כדי שניתן יהיה לחיות במדינה אחת למרות חילוקי הדעות למען שיפור איכות החיים בחברה.
- 4.7 יפעלו על פי החוקים והנהלים במסגרות החברתיות שאליהן הם משתייכים ויעריכו את התנהגותם על פי אמות מידה ונורמות המקובלות בחברתם ובמדינה.

5. מעורבות חברתית-אזרחית

התלמידים -

- 5.1 יהיו מודעים למקומו של היחיד במסגרת החברתית ולזיקה שלו לחברה, וכן למחויבות ולאחריות שיש לו כלפיה וכלפי יחידים בה.
- 5.2 יפעלו למען שילוב ילדים שונים מקבוצות אוכלוסייה שונות בחברתם ובקהילה, ויסייעו להם לקחת חלק פעיל בעשייה החברתית.
- 5.3 יהיו ערים להיבטים שונים (כגון: אירועים, תופעות, בעיות ודילמות, אורחות חיים ודעות) של החברה ושל הסביבה שבה הם חיים. יעריכו אותם, יבקרו אותם וירצו לתרום לשיפורם, תוך תחושת שייכות, ומעורבות.
- 5.4 יגבירו את המעורבות האזרחית ואת היזמה לפעילות בקהילה, תוך הזדהות עם ערכיה, ותוך שיתוף פעולה וקשרים הדדיים עם כל הגורמים בקהילה.

6. הערכת הראשוניות ופועלם של אישים בתחומים שונים

התלמידים -

- 6.1 יכירו סיפורים מתולדות ההתיישבות היהודית בארץ ישראל וסיפורים מתולדות היישובים הערבים והדרוזים בארץ ישראל.
- 6.2 יכירו את פועלם של אישים שתרמו בתחומים שונים לקידום היישוב שלהם, לחברה ולמדינה, ושל קבוצות וזרמים בחברה ובתרבות הישראלית על מרכיביה (יהודים, ערבים ודרוזים) בעבר ובהווה, מתוך התייחסות מעריכה לראשוניותם ולרעיונותיהם.
- 6.3 יכירו אירועים שהתרחשו בעבר בסביבתם הקרובה ושהייתה להם השפעה על סביבה זו ועל מרחבים נוספים בארץ מבחינות אחדות (חברתיות, פיזיות). יבחנו את ההשלכות של האירועים האלה על החיים כיום.
- 6.4 יחזקו את הקשר ליישוב ולאחרים היסטוריים המצויים בו ובסביבתו, ויפעלו למען טיפוחם, שימורם ופרסומם בקהילה ומחוצה לה.
- 6.5 יבינו את הקשר שבין תרומת האישים - חלוצים וראשונים בתחומם, כגון: במדע, בחברה, בתרבות, בשפה ובאומנות, בטכנולוגיה, בכלכלה - לפיתוחו של היישוב שבו חיים הלומדים ולפיתוחה של מדינת ישראל בעבר ולקראת העתיד.
- 6.6 יהיו מודעים לייחודיות שביצירת מסגרות חיים שונות בישראל ויעריכו את תרומתן לפיתוח המדינה.

7. קשרי גומלין בין הפרט לבין הסביבות שבהן הוא חי

התלמידים -

- 7.1 יבינו את המשמעות של קשרי הגומלין ושל השפעות הגומלין בין האדם לבין הסביבות שבהן הוא חי (הסביבה הפיזית הטבעית, הסביבה - מעשי ידי אדם והסביבה האנושית).
- 7.2 ירכשו באופן הדרגתי ידע בסיסי על תופעות שונות בסביבה האנושית ובסביבה הפיזית ועל היבטיהן השונים.
- 7.3 יכירו תופעות שונות בסביבתם הקרובה ויבחנו את המרכיבים השונים של כל תופעה, ואת הקשרים ביניהם. יהיו מודעים לביטוי הכולל של התופעה ולהשפעותיה על הסביבה, על הפרט ועל החברה תוך התייחסות לעבר, להווה ולעתיד.
- 7.4 יעריכו את ההשלכות, התוצאות והבעיות של קשרי הגומלין על האדם ועל הסביבה, ויציעו דרכים להתמודדות עמן.

8. התמצאות ותפקוד בסביבה

התלמידים -

- 8.1 יכירו את סביבתם כדי שיוכלו להתמצא ולהשתלב בה, לתפקד בה על פי צורכיהם, וליטול בה חלק פעיל תוך נכונות לתרום לקידומה.
- 8.2 יהיו מודעים ליכולתם לפעול באופן עצמאי תוך נטילת אחריות על מעשיהם והתנהגותם.
- 8.3 יתנסו בביצוע תפקידים שונים בסביבתם ויעריכו את הביצוע (על פי אמות מידה שייקבעו).
- 8.4 יפתחו כישורים הנדרשים ליזמות ולמנהיגות בהובלת מהלכים בסביבתם משלב התכנון עד לשלב הביצוע.
- 8.5 יבינו שבעבודת צוות ניתן לקדם ולהשיג דברים שונים בסביבה הפיזית ובסביבה האנושית, וכי שיתוף פעולה תורם הן ליחיד והן לקבוצה - ויתנסו בכך.

9. שמירת הסביבה וטיפוחה

התלמידים -

- 9.1 יבינו ששמירה על הסביבה היא מחויבות של האדם.
- 9.2 יפתחו מודעות לאחריות האדם לסביבה, תוך שימורה למען שיפור איכות החיים שלו כפרט, למען שיפור איכות החיים בארץ ולמען עתידו של כדור הארץ ונופיו.
- 9.3 יהיו מודעים למתח המתמיד הקיים בין הצורך לפתח את הסביבה לבין הרצון לשמר אותה (אתרים היסטוריים ותרבותיים, אתרי נוף וטבע).
- 9.4 יתחו סוגיות שמעלות דילמות ביחס לצורך לבנות ולפתח בסביבה לעומת הרצון לשמר ערכי נוף ותרבות.
- 9.5 יקחו חלק פעיל בשימור הסביבה ובטיפוחה.

10. מיומנויות וכישורים

התלמידים -

- 10.1 יפתחו כישורים של לומדים בעלי הכוונה עצמית, בעלי יזמה וסקרנות, המסוגלים להבנות ידע באמצעות חקר תופעות, דיון בסוגיות, התמודדות עם בעיות בסביבה האנושית ובסביבה הפיזית ונסיון לפתור אותן. תוך התייחסות רפלקטיבית לתהליכי הלמידה ולתוצריה.
- 10.2 ירכשו מיומנויות הקשורות למבני הדעת של התחומים* המרכיבים את תכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, ונדרשים ללומדים במסגרת התכנית, ובמסגרת מקצועות בית-ספריים אחרים. ילמדו להשתמש בכלים שונים לאיתור מידע, על בסיס המיומנויות המעוגנות בתחומי הדעת שנזכרו לעיל. עריכת תצפית, כתיבת שאלון, עריכת ריאיון וסקר, קריאת מפה ותרשימים, קריאת נתונים כמותיים בטבלאות ובדיאגרמות, עריכת ניסוי מבוקר, מיומנויות תקשוב.
- 10.3 יתייחסו לסביבות למידה שונות כמשאב להפקת מידע. סביבות שמחוץ לבית הספר, כגון: בית המגורים, היישוב שלהם וסביבתו, הנוף הפתוח, הנוף המבונה ואתרים; וסביבות תוך בית ספריות, כגון: ספרייה, מרחבי למידה, מעבדות, כלים ממוחשבים.
- 10.4 ישתמשו במגוון של מקורות מידע: טקסטים - סיפוריים ואינפורמטיביים - כתבות מהעיתונות, ידיעות ומודעות, מכתבים ומסמכים, מפות נושאיות; נתונים כמותיים; תצלומים; עדויות בעל פה; כלים וחפצים; אתרים ומבנים.
- 10.5 ירכשו כישורי למידה וחשיבה, הנדרשים להבניית ידע חדש.
 - א. עיבוד מידע שנאסף / זיהוי / מיון / ארגון מיוזג, השוואה, ניתוח נתונים והצלבת נתונים, בחינת אמינות, מציאת קשרים, סיכום והכללה, הסקת מסקנות, הצגת ממצאים, תיכנון וניבוי.
 - ב. פתרון בעיות, זיהוי בעיה, ניסוחה והצגתה, העלאת חלופות לפתרון, בחינת חלופות (יתרונות וחסרונות), תכנון המשך, בחירת חלופה מתאימה על פי קריטריונים מנומקים, ביצוע את מה שנבחר (הכולל תכנון לויז' ובקרת הביצוע).
 - ג. נקיטת עמדה מנומקת: קביעת סדרי עדיפות, זיהוי רצונות ומגבלות, בחינת חלופות, החלטת החלטות, שפיטה והערכה.
 - ד. חשיבה רב-כיוונית, פיתוח יכולת לראות בעיה או תופעה על כל היבטיה; פיתוח יכולת לראות בעיה גם מזווית הראייה של הזולת; פיתוח יכולת לראות קשרים אפשריים בין תופעות וכן ביחסי גומלין בתוך קבוצה ובין קבוצות; תפיסת השלם כמורכב מחלקים וראיית כל חלק כשלם בפני עצמו.

* ראו פירוט תרומת כל אחד מתחומי הדעת בעמ' 26-45.

10.6 יטפחו כישורים לעבודה בצוות ולתקשורת בין-אישית.

שיתוף פעולה בין יחידים ובין קבוצות, ניהול דיון ושיחה (האזנה, הקשבה, התבטאות באופן ברור, התייחסות נאותה לדברי אחרים), נטילת תפקיד, מתן משוב וביקורת, פתיחות לקבלת ביקורת, יכולת שכנוע, התחשבות בזולת ובדעת הזולת, קבלת אחריות על העבודה בצוות ועל התוצרים.

10.7 יטפחו כישורים הנוגעים להכרת עצמם, ליכולותיהם כלומדים.

פיתוח יכולת אישית ביחס למשימה נתונה, הערכת קשיים צפויים; בקשת עזרה וסיוע; מודעות לאסטרטגיית הלמידה שלהם ולהתאמתה לביצוע פעילות נדרשת; מסוגליות לכונן באופן עצמאי את תהליך הפעילות בעת ביצוע משימה מסוימת, "עצירה" ובחינת "העשייה", הפקת לקחים לגבי המשך ביצוע הפעילות (מתן ביטוי מילולי לפעולתם); הערכת תוצרי הלמידה על פי קריטריונים הידועים ללומדים.

הערה

טיפוח המיומנויות והכישורים המוצגים במטרות אלו ייעשה בזיקה לנושאי הלימוד בדרגות הכיתה השונות, ולא כלימוד העומד בפני עצמו ומנותק מהתכנים הלימודיים.

טיפוח המיומנויות והכישורים האלה ייעשה בהתאם לעיקרון הספירליות בתכנית (עיקרון 5) באופן הדרגתי ומצטבר.

באופן כזה, בכל דרגת כיתה יהיה ביטוי למיומנויות ולכישורים בהתאם לרמת הלומדים (מבחינה קוגניטיבית, רגשית וחברתית). דוגמה: מיומנויות וכישורי חשיבה המתייחסים לפתרון בעיות או לעיבוד מידע שנאסף לצורך חקר, יילמדו בכיתה ב בהיקף מצומצם וראשוני, ובכיתה ג המיומנויות והכישורים שנלמדו, בהיקף גדול יותר וברמת מורכבות גדולה יותר. כמו כן יתווספו מיומנויות וכישורים לאלה שכבר נלמדו. וכך הלאה בכיתה ד. בסוף כיתה ד הלומדים יגיעו לרמה גבוהה יחסית של הכישרון או של המיומנות הנדרשים בתכנית, כפי שפורט בסעיפים שבמטרה 10.

פירוט המיומנויות והכישורים מאפשר למורים לתכנן את ההוראה ולבחון ולהעריך את הישגי הלומדים בהקשר ללימודיהם.

עקרונות מנחים לבניית תכנית הלימודים הארצית והבית-ספרית

התכנית ללימודי מולדת חברה ואזרחות בנויה על עקרונות המתבססים על התפיסה הערכית של התכנית, על מטרותיה, על התפיסה של תחומי הדעת המרכיבים אותה, ועל התפיסה של ארגון ההוראה-למידה-הערכה.

העקרונות הם:

1. מכנה משותף (חובה) לצד אוטונומיה וייחודיות בבניית תכנית לימודים בית-ספרית
2. רלוונטיות לצורכי הלומדים ולצורכי החברה והזמן
3. אינטגרטיביות בין תחומי הדעת המרכיבים את התכנית
4. מהקרוב אל הרחוק
5. ספירליות
6. מעורבות אישית-חברתית
7. לימוד אקטיבי
8. מבנה מודולרי

1. מכנה משותף (חובה) לצד אוטונומיה וייחודיות בבניית תכנית לימודים בית-ספרית

עיקרון המכנה המשותף לצד ייחודיות הוא עיקרון מרכזי בתכנית זו, המתמקדת בסביבות החיים של הלומדים. סביבות החיים של הלומדים שונות ומגוונות ואפשר לבחון אותן מהיבטים שונים - היבטים תרבותיים, היבטים חברתיים-אזרחיים והיבטים פיזיים. לכן, יש חשיבות בהגדרת ערכים, רעיונות ומושגים כדי ליצור באמצעותם מכנה משותף לכלל הלומדים במדינת ישראל.

ערכים, רעיונות ומושגים אלה מוגדרים כאבני יסוד בתכנית הלימודים והם בבחינת חובה לכלל הלומדים בכיתות ב-ד בכלל המגזרים החינוכיים: הממלכתי, הממלכתי דתי, הערבי והדרוזי.

הצורך ביצירת מכנה משותף נובע מכך שהחברה הישראלית היא חברה שיש בה ריבוי תרבויות, דתות ולאומים וקבוצות אוכלוסייה מגוונות ושונות חיות בה ופועלות בה אלו לצד אלו בסביבות חיים שונות: עירוניים לצד כפריים; דתיים לצד מסורתיים ולצד חילוניים; יהודים לצד ערבים ולצד דרוזים; יהודים לצד מוסלמים ולצד נוצרים; ותיקים לצד עולים חדשים; אוכלוסיות מארצות מוצא שונות ומעדות שונות; חֲבֵרוֹת מודרניות לצד חֲבֵרוֹת בתהליכי שינוי - המשותף לכל אלה הוא: כולם אזרחי מדינת ישראל הם.

ריבוי הייצוגים האלה מעלה את הצורך בהכרת ה"אחר" ובטיפוח יחס של הערכה וכבוד הדדי. תפיסה חינוכית זו מובילה לראשיתה של הבנה בצורך במכנה משותף לכלל הלומדים במדינת ישראל.

העיקרון המנחה בקביעת אבני היסוד נגזר משני מקורות:

- א. מהערכים ההומניסטיים והדמוקרטיים של החברה בישראל, כגון: כבוד האדם; שמירה על החוק; חיים ברב-קיום; אחריות אישית; זכויות וחובות.
- ב. מתחומי הדעת המרכיבים את המקצוע (ראו עיקרון האינטגרטיביות עמ' 20-21). בכל אחד מתחומי הדעת הוגדרו אבני יסוד שהן בעיקר רעיונות, ערכים ומושגים להלן דוגמה של אבני יסוד אחדות:

בתחום הגאוגרפיה הוגדר המושג: ארגון מרחבי; בתחום האקולוגיה הוגדר הרעיון: האדם משפיע על הסביבה, מושפע ממנה ואחראי על התוצאות; בתחום הסוציולוגיה ובאנתרופולוגיה הוגדר המושג: מערכות חברתיות; בתחום הכלכלה הוגדר הרעיון: קבלת החלטות בהווה משפיעה על תוצאות עתידיות; באזרחות הוגדר הערך: ראוי/ לא-ראוי; בתחום ההיסטוריה הוגדר המושג: מורשת תרבותית.

פירוט אבני היסוד מצוין בתכנית בשני מקומות:

האחד - בחלק הראשון, בסמיכות לכל תחום דעת

האחר - בחלק השני, בפירוט מבנה התכנית, במודולות הבונות את שלושת צירי האורך.

כאמור, אבני היסוד - ערכים, רעיונות ומושגים - צריכות להיכלל ביישום התכנית ובבניית יחידות ההוראה-למידה על ידי המורים.

לצד העיקרון של המכנה המשותף, שהוא בבחינת חובה, תומכת התכנית במתן ביטוי לצרכים שונים וייחודיים של אוכלוסיות הלומדים, ובזכות לספר את הסיפור האישי והקבוצתי של כל קבוצה במגוון חברתי-תרבותי-מורשתי בישראל.

בבסיס העיקרון מונח הצורך באיזון מתמיד בין ביטוי המכנה המשותף לכלל הלומדים לבין ביטוי המאפיינים הייחודיים של כל קבוצה וחברה בבניית התכנית בבית הספר.

2. רלוונטיות לצורכי לומדים ולצורכי החברה והזמן

על פי עיקרון הרלוונטיות מתייחסת התכנית: לצורכי הלומדים מבחינת תחומי העניין שלהם ומבחינת תפקודם בהווה ולקראת העתיד, והן לצורכי החברה ולרוח הזמן.

א. רלוונטיות לצורכי הלומדים

התכנית מקשרת את הלומדים אל החיים והיא מבוססת על ההתנסויות הבלתי-אמצעיות והישירות שלהם בסביבתם האנושית ובסביבתם הפיזית.

התכנית מתחשבת בצורכי הלומדים בהווה ומסייעת בידיהם להכיר את הסביבה, להבניה, להבחין בשינויים החלים בה בכל עת, להתמצא בה ולתפקד בה על פי צורכיהם ועל פי יכולותיהם הן במישורים החברתיים והן במרחבים הפיזיים. ההבנות וההתנסויות של הלומדים בהווה, יהוו תשתית לתפקודם בהווה ולהשתלבותם בעתיד בחברה ובחיים.

התכנית מדגישה את הצורך בפיתוח כישורים ומיומנויות הדרושים לתלמידים בהמשך לימודיהם והם מהווים תשתית להשתלבותם בחיי החברה כאזרחים.

רלוונטיות ללומדים משמעה גם מתן מקום לעיסוק בתחומים שמעניינים את הלומדים ומעוררים בהם מוטיבציה וסקרנות אינטלקטואלית, גם אם הם נמצאים במרחבים רחוקים יחסית מסביבות החיים שלהם.

ב. רלוונטיות לצורכי החברה והזמן

התכנית מתייחסת לצורכי החברה והזמן בישראל בהיבטים אחדים שיש להם גם ביטוי ערכי כגון: יישום עקרונות הדמוקרטיה הלכה למעשה; שילוב טכנולוגיה מתקדמת ותקשורת באזרחות החיים ושימוש מושכל בהן; התמודדות עם ריבוי תרבויות וקונפליקטים בחברה הישראלית; התמודדות עם שינויים מדיניים-חברתיים בעקבות תהליכים הנוגעים ליחסים שבין ישראל לשכנותיה ולהסכמי השלום.

התכנית עוסקת בהתפתחות היישובית ודנה בבעיות של איכות החיים ואיכות הסביבה, של איכות השלטון ושל האופי המשתנה של החברה והסביבה הטבעית בעבר, בהווה ותוך ראיית העתיד.

3. אינטגרטיביות בין תחומי הדעת הבונים את התכנית

מולדת חברה ואזרחות הוא מקצוע בית-ספרי העוסק בהיבטים שונים של הסביבות הקרובות של הלומדים שיש להם זיקה לתחומי דעת שונים, ולכן הוא אינטגרטיבי.

עיקרון האינטגרטיביות בא לידי ביטוי בתכנית בשני מובנים:

א. אינטגרטיביות במעגל פנימי, דהיינו אינטגרציה בין תחומי הדעת המרכיבים את המקצוע **מולדת חברה ואזרחות**, ואלה הם:

סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אזרחות, כלכלה, גאוגרפיה, אקולוגיה, היסטוריה ותולדות משפחות ויישובים בארץ ישראל.

הקשרים בין תחומי הדעת הנכללים במעגל הפנימי מגוונים, חזקים ומכוונים **מעצם מהות תכנית הלימודים**.

ב. אינטגרטיביות במעגל חיצוני, דהיינו אינטגרטיביות בין מולדת חברה ואזרחות לבין מקצועות הוראה אחרים בבית-הספר היסודי ולבין אירועים אקטואליים.

האינטגרציה במעגל החיצוני היא הזדמנותית וחזקה פחות, והיא נתונה לשיקולי הדעת של המורים.

א. אינטגרטיביות במעגל הפנימי

תכנית הלימודים מנסה לגשר בין תחומי הדעת, המרכיבים את המקצוע, ולאפשר לתלמידים להבין את קשרי הגומלין בין התופעות שהם חווים במציאות חייהם בסביבתם הקרובה.

לכל סביבה מרכיבים שונים. אלה נבחנים ונחקרים על היבטיהם השונים: על מיקומם במרחב, על קשרי הגומלין שביניהם, על ההשפעות ההדדיות, על התלות שביניהם, על הדחייה או ההשלמה של המרכיבים, על המעורבות של האדם בסביבה. חקר זה מאפשר הן ראיית הייחודי של כל היבט והיבט ושל כל מרכיב ומרכיב בחברה ובסביבה הקרובה והרחוקה, והן ראיית השלם.

עיקרון האינטגרטיביות בתכנית נובע מכך שהתופעות בסביבה החברתית ובסביבה הפיזית הן מורכבות ורב-ממדיות, ולא חד-כיווניות או חד-ממדיות. לכן, תכנית הלימודים מתייחסת למרכיבים השונים של התופעות ולקשרים שביניהן ולזיקה של כל אחד מהם לתחומי הדעת השונים.

לשם כך נדרשת מהלומדים יכולת לבחון את הקשרים בין המרכיבים השונים במרחבים השונים: בסביבת החיים הראשונית שבה מתקיימים קשרים ישירים בינם לבין הסובב אותם; בסביבות חיים רחבות יותר ורחוקות יותר שבהן המגע הישיר מצומצם או שהוא אינו קיים כלל.

ההבנה של משמעות הקשרים האלה מאפשרת ללומדים להבין טוב יותר כל תופעה בפני עצמה, וכן את המארג שבין התופעות. מציאת הקשרים בין המרכיבים השונים תסייע ליצירת השלם.

היכולת הזאת לראות ולבחון תופעות במרחבים שונים (פיזיים וחברתיים) ובהיבטים שונים (כלכליים, גאוגרפיים, אקולוגיים, תרבותיים וסוציולוגיים, כגון: שילוב בין גאוגרפיה לכלכלה, שילוב תולדות היישוב בזיקה להיבט הסוציולוגי), מצריכה ראייה רחבה ורב-כיוונית. **הלמידה בדרך זו מסתעפת ומתרחשת** בו בזמן בהקשרים אחדים, והיא אינה - בהכרח - ליניארית או נבנית בצורה היררכית. במהלכה מתייחסים בו בזמן למרכיבים ולהיבטים סביבתיים אחדים, המייצגים את תחומי הדעת השונים; הדיפרנציאציה בין המרכיבים מאפשרת יצירת אינטגרציה משמעותית יותר תוך בחינת הקשרים השונים בין המרכיבים.

לכל אחד מתחומי הדעת ומהדיסציפלינות יש תרומה ייחודית הנגזרת מהמהות של מבנה הדעת שלהם*. כל דיסציפלינה תורמת למקצוע עקרונות ורעיונות המנחים את המחקר הייחודי שלה ומושגים בסיסיים המגדירים אותה. מן הראוי לציין, שיש מושגים משותפים בהם בדיסציפלינות שונות, אך המשמעות שלהם בדיסציפלינה אחת שונה ממשמעותם בדיסציפלינה אחרת, והם נתפסים באופן אחר בכל אחת מהן (לדוגמה המושג "חוק").

לכל דיסציפלינה יש כלי חקר ייחודיים לה המהווים את מכלול הדרכים לאיסוף הנתונים, לריכוזם לפירושים ולהבניית ידע חדש בתחום.

* הפירוט של תרומת כל אחד מתחומי הדעת למקצוע מולדת חברה ואזרחות, בעמודים 26-45.

ב. אינטגרטיביות במעגל החיצוני

אינטגרטיביות במעגל החיצוני משמעה שילוב וקישור בין המקצוע מולדת חברה ואזרחות לבין מקצועות ההוראה האחרים בבית-הספר ובין אירועים אקטואליים. השילוב אפשרי ברמות שונות - תיאום, קישור או מיזוג. שילוב זה ייעשה לפי המתבקש מהיסוד המארגן את הנושא הלימודי ובהתחשב בצורכי הלומדים ובתחומי התעניינותם.

השילוב, על רמותיו השונות, אפשרי בין מקצועות הוראה שונים כגון: מקרא, תושב"ע, מדעים, אומנויות, פרקי ספרות, מתמטיקה.

במסגרת הגישה לפיתוח **נישורי שפה** (מילולים וחזותים) בבית הספר, יש לראות כשירות אלה כחלק הכרחי בלימודי **מולדת חברה ואזרחות**. יש לאפשר לתלמידים נגישות לסוגי טקסטים רלוונטיים לתכנית על מאפייניה, לאפשר להם להתעמת עם פרשנויות שונות ולהציע פרשנויות משלהם. זאת לצד פיתוח השיח המילולי כמרכיב בלתי נפרד מהתרבות הבית-ספרית.

שילוב כזה מצריך ראייה מערכתית בבית-הספר ושיתוף פעולה בין מורים המלמדים מקצועות שונים מתחומי דעת שונים.

ראייה כזו מחייבת עבודת צוות של מורים, שיכירו וילמדו ביחד את תכנית הלימודים, ויבחנו את האפשרויות לשילוב משמעותי של המקצועות השונים מסביב ליסוד מארגן.

חשוב להדגיש שיש עדיפות ל"מורים כוללים" המלמדים נוסף **למולדת חברה ואזרחות** גם תחומי דעת ומקצועות הוראה אחרים. מורים אלה גמישים יותר בארגון הזמן ובתיאום ושילוב תחומי דעת אחדים על פי העיקרון של מיקוד הלמידה.

4. מהקרוב אל הרחוק

עיקרון מנחה בתכנית הלימודים הוא לימוד במעגלים מתרחבים של המציאות החברתית והלוקלית של הלומדים. עיקרון זה מתבסס על כך **שמולדת חברה ואזרחות** עוסקים בסוגיות ובעיות מסביבות הלומדים ומחיי היום-יום שלהם.

עיקרון זה מושתת על שלושה היבטים חינוכיים:

האחד - יציאה מעולמם של הילדים ומההוויה המיידית והמוכרת שלהם אל סביבות חדשות. ההבנות שרכשו עד כה ביחס לסביבתם המיידית מהוות תשתית לבניית הבנות חדשות בסביבות רחוקות ורחבות יותר מסביבתם. נקודת מוצא זו, דהיינו יציאה "מהמגרש הביתי" של הילדים ממלאת תפקיד חשוב מאוד בתכנית הלימודים ובתהליך הלימוד.

השני - פיתוח חשיבה משלב קונקרטי המושתת על התנסות ומפגש ישיר עם המציאות אל שלב מוכלל ומופשט שבו מתפתחת יכולת ההמשגה.

השלישי - טיפוח קשר רגשי-ערכי: חיזוק תחושת הזהות והשייכות אל הסביבה הקרובה כתשתית לבניית קשר לארץ ולמדינה.

עיקרון זה יבוא לידי ביטוי הן בבחירת נושאי הלימוד בדרגות הכיתות השונות והן במבנה הפנימי של המודולות.

5. ספירליות

עיקרון הספירליות משמעו פיתוח הדרגתי של מרכיבים בתכנית הלימודים: עקרונות מתחומי הדעת, מושגים, ערכים, מיומנויות וכישורי למידה של הלומדים.

פיתוח **רעיונות ומושגים** נעשה בהדרגה ובהקשרים שונים. על ידי כך מתרחבת תפיסת המושג ומתאפשרת ראייה רחבה יותר שלו והעברתו לסביבות חיים ולמצבים חדשים. (לדוגמה: המושג "חלוקת תפקידים" מתקשר להכרת מערכות חברתיות שונות בסביבות הלומדים - משפחה, קבוצות השתייכות שונות, רשות מקומית).

טיפול והבהרה של **ערכים** ושל **עמדות** נעשה באופן הדרגתי ומצטבר כשהליך מתמשך תוך מעורבות פעילה ומתמדת של הלומדים בסביבתם החברתית.

(לדוגמה: הערך "אחריות אישית" מתבקש ומתאפשר בהקשר של פעילויות לימודיות בסביבות חברתיות ובסביבות פיזיות שונות והוא מצטבר ונבנה בתקופת הלימודים בבית-הספר).

פיתוח **מיומנויות וכישורים** (לדוגמה: לימוד מיומנויות מפה וטיפול כישורי חקר וגילוי) נעשה אף הוא בהדרגה בהתאם להתפתחות הלומדים, ליכולת הלמידה שלהם וליכולת ההבנה שלהם. בהדרגה גדלה מידת המורכבות של נושאי הלימוד, הן עקב תוספת מרכיבים וגורמים, והן בשל הצורך לגלות ביניהם קשרים.

עיקרון הספירליות מזמן העמקה ומוביל להבהרה ולחיזוק משמעותי, כלומר להגברת השליטה של הלומדים במיומנויות ובכישורים לימודיים, חברתיים ואזרחיים.

6. מעורבות אישית-חברתית

מעורבות אישית-חברתית קושרת את הלומדים לסביבתם ומחזקת את תחושת השייכות שהם חשים ביחס אליה. מעורבות כזו מסייעת לגיבוש הזהות האישית והחברתית של היחיד כאזרח בעל זכויות וחובות. כמו כן היא מחזקת את יכולת ההשפעה שלו הן בסביבתו הקרובה והן בסביבות רחוקות יותר.

מעורבות אישית-חברתית למען הסביבה האנושית ולמען הסביבה הפיזית-טבעית, תתבטא אצל הלומדים בנטילת חלק פעיל בסביבתם ובנשיאה באחריות על התנהגותם האישית-חברתית וסביבתית. ההתנהגות תתבטא בפעילות אזרחית לאורך זמן, בעשייה למען הקהילה תוך שותפות וגילוי אכפתיות.

מעורבות כזו מאפשרת התנסות ממשית בהוויה החברתית, וביישום ערכים הומניסטיים הבאים לידי ביטוי ביצירת קשר עם אנשים בקהילה, (קשישים, עולים, ילדים חריגים) ובפיתוח יחס של סובלנות לבעיות של אחרים.

עשייה כזו מאפשרת ביקורתיות ומעודדת אצל הלומדים יצירתיות. היא מציבה אותם בפני בעיות המזמנות התמודדות ורצון לשיפור ולשינוי.

עיקרון הלימוד האקטיבי בתכנית מכוון להבניית ידע אישי של הלומדים, הן בלמידה פרטנית והן במסגרת למידה שיתופית-קבוצתית.

לימוד אקטיבי של הלומדים משמעו - מפגש בלתי אמצעי ופעיל עם התופעות בסביבות החברתיות-תרבותיות-רעיוניות והפיזיות. לימוד בדרך זו מקדם הבנה של תופעות ומאפשר פיתוח חשיבה ביקורתית תוך התייחסות למרכיבים השונים ולצפיית תוצאות אפשריות; הוא מאפשר חשיבה על פתרונות אפשריים, וחשיבה רפלקטיבית של הלומדים על עצמם ועל העשייה שלהם.

גישה זו נתמכת על ידי התפיסה הקונסטרוקטיביסטית - ההבנייתית. על פי גישה זו תהליך הלמידה מתבסס על אינטראקציה פעילה של כל השותפים לתהליך הלמידה (התלמידים, המורים והקהילה) אלה עם אלה, בסביבות שונות שהם חושפים בפני התלמידים ושבהן הם חיים. בתהליך הבניית הידע הלומדים פעילים ומבנים את הידע החדש שלהם. בהבניית הידע מתרחש תהליך למידה פנימי, אישי, שבו הפרט פעיל בבניית הידע שלו בדרך ייחודית משלו ומשמעותית לגביו. למידה כזו משמעה - מעבר מהפנמה אישית של "הידע הציבורי-כללי", שבא מבחוץ, לידע אישי חדש על ידי הלומדים.

הידע החדש נמדד על ידי היכולת של הלומדים להציגו באופן ברור ומובנה, בפני אחרים, באמצעות תוצרי למידה שונים.

למידה שיתופית בצוות מזמנת לימוד אקטיבי של הלומדים.

למידה בצוות נדרשת בתקופתנו בשל תופעת התפוצצות המידע. לכן, בולט הצורך בשימוש במגוון של מקורות מידע, בשימוש בכלים ובטכנולוגיות מתקדמות ובדרכים מגוונות לאיסוף המידע, לארגונו ולעיבודו. כל אלה מצריכים עבודה בצוות, הפועל תוך שיתוף פעולה ותוך חלוקת תפקידים בין השותפים. שיתוף הפעולה נדרש החל באיסוף המידע, בחקר ובתכנון, בניסיונות לפתור בעיות ולהחליט החלטות, בייצור, בפרסום ובשיווק התוצרים. התנסות בלמידה שיתופית אמורה לסייע ללומדים לפעול באופן יעיל ולהסתגל לפעול בעתיד בצוות בתחומים השונים של החיים.

למידה שיתופית מאפשרת לטפח כשרים הנדרשים ליצירת יחסים חברתיים תקינים ויעילים כלפי הזולת וכלפי החברה. טיפוח כשרים אלה הוא צורך של הלומדים כדי שיוכלו לתפקד במסגרות חברתיות שונות.

הלמידה השיתופית מזמנת דיאלוג (דו-שיח, רב-שיח) בין השותפים בהקשרים אחדים:

- דיון שבו השותפים מחליפים דעות ומחשבות, מבהירים ומגבשים את הידע החדש שנוצר בלמידה השיתופית. הדיאלוג מהווה מסגרת לחקירה וללמידה והוא מאפשר לכל לומד בקבוצה להרחיב ולשכלל את הידע שמתארגן ונבנה מחדש לתוצר משותף.
- דיון בין שותפים מאפשר ללומדים לטפח את תרבות השיח בשפה הדבורה ובשפה הכתובה. משמעו, התייחסות הדדית ועניינית לדברי השותפים בעקבות ההאזנה וההקשבה; התייחסות לדברים מנקודות מבט שונות; נקיטת עמדה; התייחסות סובלנית ומעריכה לגבי דעות שונות ומחלוקות; קבלה ומתן משוב; סיוע לשותפים בלמידה ותמיכה בהם כדי שיוכלו להתגבר על קשיים ויפתחו תוצרים חדשים.

למידה שיתופית מניחה את היסודות לשיתוף התלמידים בחיי הקהילה ולמעורבות אזרחית. זאת תוך נטילת תפקידים, נשיאה באחריות והחלטת החלטות מתוך חשיבה והבנה.

למידה שיתופית בצוות ובין צוותים אחדים מחזקת את המנהיגות בקבוצה ואת הקבוצה כחידה תפקודית, וכשותפה לעשייה. יש לכך חשיבות בחברה רב-תרבותית, משום שההתנסות הקבוצתית מאפשרת טיפוח סובלנות כלפי האחרים, הבנה לצורכי הזולת, עזרה הדדית ומתן תמיכה. כל אלה מהווים יסודות לשיתוף בין קבוצות שונות בחברה פלורליסטית במדינה דמוקרטית.

8. מבנה מודולרי

עיקרון המודולריות בתכנית מציג תפיסה של ארגון מבנה הלימודים **במודלת חברה ואזרחות**. עיקרון זה נועד לאפשר את מימושה ויישומה של התכנית הלכה למעשה בבית-הספר על יד בחירה, שילוב והתאמה של מודולות ליחידות הוראה-למידה.

העיקרון מתבסס על ההנחות האלה:

א. התכנית מיועדת **לאוכלוסיות שונות** של לומדים החיים בסביבות חיים מגוונות ובסביבות משתנות. סביבות החיים משקפות את מרכיבי החברה בישראל, את התרבויות ואת המסורות השונות והמגוונות, ואת השינויים הבלתי-פוסקים במרחב הפיזי ובמרחב התרבותי-תרבותי במדינה. לכן, חשוב שתכנית לימודים המתיחסת לסביבות החיים תהייה רלוונטית לכלל הלומדים ותהיה גמישה דיה כדי שכל בית-ספר או קהילה חינוכית יוכלו למצוא בה את המתאים לסביבתם, לצורכיהם ולאורח חייהם.

ב. **תחומי הדעת הבונים את התכנית** על בסיס העיקרון של **אינטגרציה במעגל פנימי** (ראו עמ' 20), מזמנים התייחסות רב-כיוונית לתופעות ולאירועים, לסוגיות ולמערכות קשרים בסביבות חיים שונות בממדי המרחב ובממדי הזמן.

על ידי כך יחידות ההוראה-למידה יקבלו ביטויים שונים ודגשים שונים וייתכנו נקודות מוצא שונות בארגון בשכבות הגיל השונות.

ג. **הגישה המודולרית** בתכנית הלימודים מתבססת על **גישה פתוחה וגמישה** בתכנון לימודים. גישה זו מאפשרת לבתי-ספר אוטונומיים לבנות את התכניות הייחודיות שלהם, תוך מודעות למרכיבי **המכנה המשותף**, שיועדו לכלל הלומדים במדינת ישראל. מרכיבי **המכנה המשותף** באים לידי ביטוי **באבני היסוד**, שנגזרו מתחומי הדעת הבונים את המקצוע.

המודולריות הלכה למעשה

המודולות המוצעות בתכנית הלימודים מאורגנות מסביב לשלושה צירי אורך (עמ' 46). שלושת צירי האורך הם:

לחיות בסביבות משתנות, ובו ארבע מודולות

אנחנו אזרחים במדינת ישראל, ובו שש מודולות

משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל (יהודיים, ערביים, ודרוזיים) ובו ארבע מודולות.

שלושת הצירים אינם בבחינת שלושה נושאי לימוד נפרדים, אלא הם מהווים מסגרת לארגון ההוראה-למידה.

את **המודולות** בצירים אפשר להדמות לקוביות, שאפשר לשלבן במקומות שונים בבניית הרצף של יחידות הלימוד בדרגת כיתה מסוימת.

משמעו של דבר, שאפשר להתחיל בבניית רצף ההוראה-למידה בבחירת מודולה מסוימת מאחד הצירים או בבחירת חלקים ממנה. לאחר מכן ניתן לבחור מודולה נוספת מציר אחר (או חלקים ממנה), בהתאם לשיקולי הדעת של צוות ההוראה.

ייתכנו נקודות מוצא שונות לבניית רצף לימודי, והן ייגזרו מהציר ומהמודולות שנבחרו.

הגישה הגמישה הזו מאפשרת לבתי-ספר ליצור את התכנית הייחודית שלהם, תוך התבססות על שיקולי דעת בתכנון לימודים, ולשנותן על פי צורכיהם.

בכל בניית רצף הוראה-למידה יש לתת את הדעת לכך שיהיה ביטוי **לאבני היסוד** שהוגדרו במודולות. לכל דרגת כיתה יותאמו אבני היסוד הרלוונטיות לתכנים שנבחרו.

אבני היסוד מייצגות, כאמור את **המכנה המשותף** לכלל. הלומדים במדינת ישראל.

תחומי הדעת שמהם שואבת התכנית*

רעיונות, ערכים, עקרונות, מושגים, תכנים, מיומנויות

תחומי הדעת הם :

- סוציולוגיה ואנתרופולוגיה
- כלכלה
- גאוגרפיה
- אקולוגיה
- אזרחות
- היסטוריה : משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל (יהודיים, ערביים ודרוזיים)

תחומי הדעת מהווים מסגרת התייחסות למורים, למתכנני חומרי לימוד ולמפתחיהם. התכנית שואבת את הרעיונות המרכזיים, את הערכים, המושגים והמיומנויות שלה מתחומי הדעת המוצגים כאן. שבעת תחומי הדעת האלה מהווים תשתית לצירי האורך ולמודולות הבונות אותם.

פירוט הרעיונות המרכזיים בכל אחד מתחומי הדעת, בתכנית הלימודים למולדת חברה ואזרחות, נועד להבהיר למורים, למתכננים ולמחברי חומרי לימוד את המרכיבים הדיסציפלינריים של תכנית הלימודים.

מבין הרעיונות המרכזיים, המושגים והערכים הכלולים בתחומי הדעת האלה הוגדרו אבני היסוד, שהן בבחינת חובה לכלל הלומדים במדינת ישראל.

בזיקה לתחומי הדעת האלה הוגדרו צירי האורך :

- לחיות בסביבות משתנות
- אנחנו אזרחים במדינת ישראל
- משפחות ויישובים בתולדות ארץ ישראל (יהודיים, ערביים, דרוזיים).

התרומה של סוציולוגיה ואנתרופולוגיה לתכנית

הסוציולוגיה מאפשרת את פיתוח הראייה החברתית של הלומדים, המתבטאת בהבנת תופעות חברתיות, בבחינת תפקוד של מערכות חברתיות וארגוניות, בהבנת תהליכים חברתיים וקשרים בין פרטים בחברה ובין קבוצות חברתיות.

האנתרופולוגיה תורמת לראיית הפן התרבותי של משפחות, קבוצות וחברות ולהבנת תהליכים וקשרים ביניהן על רקע של מסורות ומנהגים המעוגנים בתרבות.

השילוב בין תרומת תחומי הדעת סוציולוגיה ואנתרופולוגיה נובע משני טעמים :
האחד - מראיית הזיקות בין שני התחומים האלה ;
השני - התאמת גישה משלבת זו לאוכלוסיית היעד של הלומדים.

רעיונות ונקודות התייחסות

- **הסוציולוגיה** עניינה ביחסים חברתיים - ביחסי הפרט והחברה; בקשרי הגומלין שבין היחיד לבין סביבתו החברתית ובין הסביבה החברתית של היחיד ופעולותיו. הסוציולוגיה עוסקת בעיקר **בתהליכים מקרו-חברתיים**, כגון, מערכות פוליטיות, מבנה ריבודי, מבנים ארגוניים, סדר חברתי.
- קיים מתח מתמיד בין צורכי הפרט והאוטונומיה שלו לבין המימוש העצמי בזיקה לערכים ולהסדרים החברתיים. קיים גם מתח בין הכורח והתועלת שבהשתייכות הפרט למסגרות חברתיות שונות והנורמות שהמסגרות החברתיות כופות עליו, לבין רצונו לשמור על האוטונומיה האישית שלו. כל אלה יוצרים בעיות ברמה האישית וברמה החברתית.
- פעילות גומלין חברתית היא מצב שבו יש השפעות הדדיות של בני אדם אלה על אלה. השפעות אלה מבוססת על פרשנות שנותנים אנשים למציאות.
- קבוצות של בני אדם הם תאים חברתיים שיש להם כמה מאפיינים - השתייכות וזהות, ערכים, אינטרסים, פעילות מתמשכת, השפעה הדדית, פעילות גומלין והשפעה על קבוצות אחרות (קבוצות כגון: המשפחה, הכיתה, בית הספר, תנועת הנוער, קבוצות אידיאולוגיות, אתניות, דתיות ועדות).
- החברה בישראל היא חברה פלורליסטית שבה מתקיימים מרכיבים של ייחודיות לצד מכנה משותף. בכל חברה מתקיימות מערכות חברתיות דינמיות שבהן מתקיימים תהליכי שינוי חברתיים - מבניים ותרבותיים, הבאים לידי ביטוי במבניות החברה, בהשתנות היחס שלה למסורת, למנהגים, לערכים, לנורמות, לשית, לאורח החיים, לתעסוקה, לבילוי שעות הפנאי, לתוחלת החיים. ביחס לחובות ולזכויות בין מרכיבי החברה והקבוצות שבה. כל אלה מושפעים מהתקשורת הבין-אישית והכלל-עולמית, מהשינויים הטכנולוגיים ומהיחס אל השינויים.
- מוסדות חברתיים קהילתיים מהווים מסגרות חברתיות וארגוניות המסדירות את חיי החברה. המוסדות נקבעים בהתאם לצורכי החברה ומשמשים להצבת היחיד במבנה הארגוני; להנחלת התרבות מדור לדור; להגנה על היחיד ועל החברה מפני איום חיצוני; להספקת מזון וצרכים קיומיים ליחיד ולחברה.
- **באנתרופולוגיה** מתמחים בתהליכים ובמסגרות מיקרו-חברתיות כגון: משפחה, קבוצות גיל, קבוצות עבודה, כיתות בית-ספר. אבל, מעל לכול עניינה של האנתרופולוגיה הוא בפן התרבותי. כלומר, בסמלים, בקודים תרבותיים, אורחות חיים המייחדים את הקבוצות השונות.
- הפן האנתרופולוגי מבהיר קווים אחדים באורחות חייהם ובתרבותם של בני אדם, המשתייכים לקבוצות שונות מבחינות שונות: מוצא אתני, דת, לאום ועוד. בהשוואה עם הקבוצות השונות ימצאו התלמידים את היסודות המשותפים, לצד ההבדלים הבולטים בין הקבוצות.

* תכנית הלימודים מושתתת על שבעה תחומי דעת (דיסציפלינות).

- היכרות עם חברות רחוקות מהסביבה הטבעית של התלמידים מאפשרות להם להיפתח כלפי "עולמות" רחוקים ומעניינים. על רקע לימוד של עולמות תרבותיים אחרים התלמידים מגבשים את הזהות החברתית-אישית שלהם וזאת לצד הבחנה בין המרכיבים הדומים והמשותפים לכל בני האדם. לימוד המשלב את ההיבט האנתרופולוגי מסייע לגיבוש ערכים ועמדות: הבנה והערכה לגבי נורמות, לגבי מנהיגים וצורות חיים של קבוצות אוכלוסייה או יחידים שבסביבה הקרובה ובסביבה הרחוקה יותר; טיפוח חשיבה המונעת דעות קדומות וסטריאוטיפים על אנשים ועל תרבויות, ופיתוח יחס של הבנה וכבוד הדדי לזולת על אף השוני שביניהם.

כלי החקר ומקורות מידע עיקריים

מושאי המחקר של הסוציולוג ושל האנתרופולוג הם: בני אדם כפרטים, שיוכם למבנים הארגוניים, פעילות הגומלין ביניהם, תפקודם בחברות, תפקודם במוסדות וארגונים, מאפייני תרבויות. הם נבחנו בכלי חקר מתאימים, כמפורט להלן:

- תצפיות** - על פי קריטריונים; ללא קריטריונים; משתתפות-מתערבות; בלתי משתתפות-בלתי מתערבות;
- ראיונות** - ממוקדים וסגורים; בלתי ממוקדים, פתוחים ומתפתחים;
- סקרים ושאלונים** - סגורים; פתוחים;
- חומר ארכיוני** - מסמכים: תעודות, מכתבים ויומנים אישיים; נתונים סטטיסטיים.

מאפייני משימות הלימוד בסוציולוגיה ובאנתרופולוגיה

- מקום מרכזי בלימוד יש ליעד לטיפוח התנהגויות המושתתות על ערכים כגון: כבוד האדם, עזרה הדדית, סובלנות כלפי השונה וכלפי האחר, מודעות לקיפוח הזולת או הקבוצה או לפגיעה בהם, התנדבות, נטילת אחריות ציבורית, ייזום פעילות למען החברה. התנהגויות אלה יטופחו במסגרות החברתיות השונות שאליהן משתייכים הלומדים.
- משימות הלימוד יכוונו: לטיפוח כשרים ביצירת יחסים חברתיים הוגנים כלפי הזולת וכלפי החברה; לפיתוח יכולות לחיות בחברה לצד חיזוק הזהות האישית ולטיפוח האוטונומיה של הפרט במסגרות שאליהן הוא משתייך.
- משימות הלימוד יתמקדו בסוגיות הקשורות לתחום הפרט ולתחום החברה ולקשרים שביניהם. הן יכוונו להיכרות מעמיקה ולהבהרת מושגים בדבר היחסים החברתיים בין היחיד ליחידים אחרים ובין היחידים לבין הקבוצות והמוסדות החברתיים לסוגיהם.
- לפיכך עולה הצורך שמשמיות הלימוד וההתנסויות יתייחסו לבעיות ולפתרון ויעלו דילמות בתחום המרחבים החברתיים של הלומדים בתחום המשפחה הגרעינית והמורחבת, בכיתה, בבית-הספר, בשכונה שבה גרים התלמידים (מרחב המגורים הקרוב לביתם או לבית-הספר), ביישוב ובסביבתו.
- הלומדים יאספו מידע על אורח החיים, על המורשת התרבותית ועל המאפיינים של הקבוצות החברתיות שבהן הם חיים - במעגלים קרובים ההולכים ומתרחבים. הדגש יושם על עולמם של התלמידים ועל סוגיות רלוונטיות לחייהם. הלומדים ינתחו את המידע ויסיקו מסקנות.
- פעילות אקטיבית של הלומדים הן כחברים בחברת הילדים ובבית-הספר, הן כאזרחים בחברה ובקהילה מהווה עיקרון בסיסי בבחירת משימות הלימוד. בנוסף, משימות הלימוד יהיו מגוונות וישלבו דיונים. התלמידים יהיו שותפים לתכנון הפעילויות הלימודיות, לביצוען, להערכתן, להסקת מסקנות ולהפקת לקחים.

אבני היסוד הנגזרות מסוציולוגיה ומאנתרופולוגיה

יחיד-חברה (צורכי יחיד וצורכי חברה), קשרי גומלין ויחסי גומלין, נורמות חברתיות, התחשבות הדדית, זהות, שייכות והשתייכות, מערכות חברתיות, ארגונים מוסדיים, תהליכי שינוי, תרבות ומורשת, סביבה חברתית, סולידריות חברתית, החלטת החלטות.

התרומה של הכלכלה לתכנית

הכלכלה תורמת להבנת התהליכים המתרחשים בעולם ובחברה בתחומי הייצור, התעסוקה, הצריכה ושאר המשתנים הכלכליים הרלוונטיים עבור הפרט ועבור החברה כולה. הכלכלה עוסקת בניתוח הקשרים המסועפים בין משתנים כלכליים-חברתיים שונים, בהשפעה הנובעת של קשרים אלה על תופעות חברתיות ועל רווחת האוכלוסייה. הכלכלה עוסקת בניסוח של עקרונות למדיניות כלכלית-חברתית המיועדת להשגת מטרות כלכליות ואחרות, שהחברה חפצה להשיגן.

רעיונות ונקודות התייחסות

- לימוד כלכלה נועד להבין את קשרי הגומלין בין תופעות ומשתנים כלכליים-חברתיים שבאים לידי ביטוי בסביבות השונות - הסביבה הקרובה והסביבה הרחבה יותר (בארץ ובעולם). זאת תוך פיתוח תחושת שייכות של הפרט לחברה במישור האישי ובמישור החברתי.
- לבני אדם יש צרכים ורצונות הדרושים לקיומם ולרווחתם. סיפוק צרכים ורצונות אלה מתאפשר באמצעות שימוש במוצרים. מוצר הוא סחורה או שירות המיועדים להשביע את הרצונות של בני האדם.
- **מחסור** הוא מושג בסיסי ומרכזי בכלכלה והוא מבטא את העובדה שכמות המשאבים העומדת לרשות בני האדם מוגבלת. לכן, **קיים פער בין רצונותיהם של בני האדם לבין היכולת לספק רצונות אלו. קיומה של מגבלת משאבים מחייבת קביעת סדרי עדיפויות, שהיא בעיית היסוד בכלכלה.** השאלות המרכזיות בתחום זה הן: מה לייצר? איך לייצר? איך לחלק את התפוקה?
- החברה, על כל חלקיה, מתארגנת לצורך ייצור וחליפין של סחורות ושירותים. ההתארגנות של החברה במבנים ובארגונים לשם ייצור וחליפין היא מושא המחקר הכלכלי.
- על מנת לייצר מוצרים יש צורך להשתמש במקורות העומדים לרשות החברה - אלה הם גורמי ייצור. גורם ייצור הוא כל אמצעי המאפשר לייצר מוצרים. יש גורמי ייצור טבעיים (קרקע, מחצבים, גופי מים כמו נהרות או ימים) ויש גורמי ייצור שהם משאב "אנושי", כגון: השכלה וידע. יש גורמי ייצור שהם מעשה ידי האדם: מכונות וציוד.
- כיום חלים שינויים בולטים בענפי התעסוקה:
 - א. מעבר מתעשייה עתירת ידיים עובדות לתעשייה עתירת הון אנושי - תעשייה עתירת ידע וטכנולוגיה
 - ב. גידול בענפי השירותים, כגון: תעשיית תיירות, שירותי ביטוח.
- הפער בין הרצונות לבין המשאבים המצויים מחייב לבחור ולקבוע סדרי עדיפות, הן במישור האישי בחיי היום-יום, והן במישור החברתי-לאומי, בחיים הציבוריים.
- קיים קשר סיבתי בין החלטות בהווה לבין תוצאות בעתיד. **ההחלטות שמתקבלות היום קובעות את העתיד במישור האישי, החברתי, הלאומי, והאקולוגי. מכאן שעל הפרט לקחת אחריות על חייו, ועל החברה להיות מחויבת כלפי כל אחד מהפרטים המרכיבים אותה.**
- קיימת תלות הדדית בין הפרט לבין החברה ולכן מתבקש שיתוף פעולה בין אנשים, תוך הבנת המשמעות של סולידריות חברתית, אחריות, הדדיות ומתן שוויון הזדמנויות. היעדר סולידריות חברתית מגביר את אי-השוויון בחברה.
- אי-השוויון משפיע על יכולתם של פרטים עניים להשתלב בחברה ולתרום לה, ופוגע בסיכוייהם של ילדים עניים להשתלב בחברה בעתיד.
- יכולתו של הפרט להכשיר את עצמו לתפקוד בחברה עתידית תתממש על ידי ההשקעה של האדם בעצמו: הרחבת ההשכלה, הגשמה עצמית ודחיית סיפוקים. ההשקעה בהון האנושי תיתן פרות בעתיד. **ההווה הוא מפתח לעתיד.**
- הכלכלה העולמית, וישראל בתוכה, מאופיינת על ידי תהליכים גלובליים. התעסוקות בהווה ובעתיד מצריכות ידע שמאפשר לפרט להשתלב בתהליכים אלה. בראש ובראשונה על הפרט לשלוט בשפות (שפת האם ושפות זרות), ולשלוט בכלים הטכנולוגיים ובידע הרב המצוי בסביבות השונות.

- מושאי המחקר של הכלכלה הם סוגיות כלכליות וחברתיות והתנהגות כלכלית של פרטים ושל קבוצות וחברות.

כלי החקר העיקריים

תצפיות - על פי קריטריונים; ללא קריטריונים;
 ראיונות - ממוקדים סגורים; בלתי ממוקדים פתוחים;
 סקרים ושאלונים - סגורים; פתוחים;
 אמצעים להפקת מידע ממקורות שונים, כגון: נתונים כמותיים (טבלאות, גרפים), מסמכים שונים, אמצעי תקשורת.

מאפייני משימות הלימוד בכלכלה

הרעיונות שהוזכרו לעיל מתמקדים בהיבטים ובערכים חברתיים-כלכליים שיש להם חשיבות חינוכית וחברתית בהווה ולעתיד.

מכאן נובע הצורך לכלול בתכנית הלימודים הזו רעיונות וערכים כגון: השקעה בהון אנושי, קבלת החלטות בהווה משפיעה על תוצאות עתידיות, מחסור - הפער בין צרכי האדם לבין משאבים מוגבלים.
 הרעיונות והערכים מתרומת הכלכלה ישולבו בהדרגה במעגלים הולכים ומתרחבים, על פי עיקרון "מהקרוב אל הרחוק" ועל פי עיקרון "הספירליות".

כחלק מתפיסה חינוכית הגורסת שבכל גיל ניתן להבין רעיונות וערכים אלה, יוצעו ללומדים משימות והתנסויות רלוונטיות לסביבתם ולניסיונם המצטבר.

הרעיונות והמושגים מתחום הכלכלה יפותחו על פי גישות אלו:

הגישה האחת - כחלק בלתי נפרד מפרקי לימוד שונים (מוצגים בחלק השני של התכנית באמצעות המודולות שבצירים: עמ' 62-109). שילוב זה הוא על פי עיקרון "האינטגרטיביות". רעיונות, ערכים ומושגים מתחום הכלכלה, כגון: תעסוקה, צריכה, אי-שוויון, מחסור ומשאבים משתלבים במסגרת ההוראה- למידה בהקשרים רלוונטיים ללומדים בסביבתם ועל בסיס ניסיונם המצטבר.

הגישה האחרת - רעיונות, מושגים וערכים מתחום הכלכלה יפותחו באופן שיטתי ויתמקדו בשינויים בהתנהגות כלכלית לאורך זמן. (מיקוד מיוחד בא לידי ביטוי בחלק השני של התכנית במודולה בציר "לחיות בסביבות משתנות").

מקום מרכזי בלימוד יהיו סוגיות כגון: התמודדות עם שאלת המחסור, מגבלות, רצונות והעדפות, קשרי גומלין בין הפרט לחברה במסגרות כלכליות-חברתיות, אחריות אישית ואחריות ציבורית, שינויים בתחום התעסוקה והצורך בהכשרה מקצועית, הצורך בהשקעה בהון אנושי, החלטות של הפרט (התלמידים) עשויות להשפיע על תוצאות עתידיות - לימודים, נטילת תפקידים.

הלומדים יאספו מידע בהקשר לסוגיות כלכליות בסביבתם, ינתחו ויעבדו אותו, ידונו בהיבטים שונים של הסוגיות הנבחנות, יסיקו מסקנות ויפעילו שיקולי דעת לפתרון בעיות ולתכנון תכניות שונות.

המשימות יכוונו:

1. לשינוי בהתנהגות היום-יומית של הלומדים בהקשר לרעיונות ולערכים שנזכרו לעיל.
2. לזיהוי ולהבנה של תופעות כלכליות-חברתיות הקשורות לתעסוקה, להתמודדות עם מחסור כתוצאה ממשאבים מוגבלים.
3. לעידוד הלומדים לקבל החלטות בעצמם ולקחת אחריות על מעשיהם.

אבני היסוד הנגזרות מכלכלה

משאבים (טבעיים ואנושיים), משאבים מוגבלים, מחסור - פער בין רצונותיו של האדם לבין היכולת לספקם בכפיפות למגבלת המשאבים, גורמי ייצור, קביעת סדרי עדיפות (במישור האישי, החברתי-לאומי), החלטות בהווה משפיעות על תוצאות בעתיד, אחריות, סולידריות חברתית, תלות הדדית בין פרט לחברה, שוויון ואי-שוויון, השקעה בהון אנושי (של האדם בעצמו), קשרי גומלין, ייצור, מוצרים.

התרומה של הגאוגרפיה לתכנית

הגאוגרפיה תורמת לפיתוח הראייה המרחבית והסביבתית של הלומדים ולהבנת תופעות אנושיות ואחרות הקשורות ישירות לאדם במרחב ובסביבה.

לתחום דעת זה יש גרעין ידע עצמאי, אך בהיותו עוסק באדם ובסביבתו הוא בין-תחומי באופיו. לכן, הוא נעזר ברעיונות, בגישות ובמתודולוגיות ממדעי הטבע, ממדעי החברה וממדעי הרוח. השילוב יוצר את הגישה הייחודית שלו.

ייחודה של הגאוגרפיה הוא באימוץ נקודות ההשקפה המרחביות - הסביבתיות, שלפיהן **כל תופעה תופסת מרחב, מאורגנת בתוכו וקיימת בתוך סביבה מסוימת**. גישה זו, מכונה **מרחבית - סביבתית**.

רעיונות ונקודות התייחסות

- הגאוגרפיה עוסקת בלימוד של **תופעות ומקומות במרחב ובסביבה**. המושג **ארגון מרחבי** הוא מרכזי בגאוגרפיה. אין תופעה אנושית שאינה מתקיימת במקום כלשהו ואינה תופסת מרחב. זה מתייחס גם לתופעות שאינן מוחשיות, כמו אמונה. האדם תופס מרחב וכך התופעה מתארגנת בטריטוריה, ונוצר ארגון מרחבי של טריטוריות.
- כל סביבה ניתנת לאפיון באמצעות תכונות ותופעות טבעיות (תופעות הטבע והנוף - התנאים הפיזיים) ובאמצעות תופעות הנגרמות על ידי האדם במרחבים השונים (התנאים האנושיים במרחב). בקשר לבני האדם הכוונה היא לכל גורם אנושי הפועל במרחב ובסביבה למילוי צורכי האדם ותוך כדי כך מחולל בהם שינוי.
- **התנאים הפיזיים** של הטבע והנוף כוללים, בין השאר, צורות נוף ותהליכי היווצרות, כגון: נוף הררי, נוף מישורי, חופי ים, נחלים, ותופעות אקלים ומזג אוויר, ואת ההשפעות שלהם על חיי היום-יום ועל הנוף, הם כוללים תופעות אקולוגיות בעלות משמעות ישירה למיקום האדם במרחב.
- **התנאים האנושיים** במרחב מתייחסים למערכות חברתיות-כלכליות-תרבותיות-פוליטיות עיקריות, כגון: שימושי קרקע (חקלאות, צורות התיישבות, תעשייה ומסחר), מערכות תשתית (מים, אנרגיה, תקשורת, תחבורה), תפרוסת אוכלוסייה (תפרוסת של קבוצות אתניות ושל מערכות פוליטיות, של דתות, של עמים ושל מדינות). כן מתייחסים לפריסה המרחבית ולמבנה של מערכות יישוביות-עירוניות, ושל מערכות אזוריות ושל מערכות חבליות.
- הגאוגרפיה ממפה, בוחנת ומסבירה את התפרוסת המרחבית של תופעות אנושיות ושל תופעות פיזיות, של תהליכים ושל אירועים, הן באופן תאורטי והן באופן אמפירי במקומות, בחבלים ובאזורים שונים.
- בלימודי גאוגרפיה עוסקים ביחסי גומלין ובהשפעות הדדיות של אדם-אדם, אדם-סובב, כפי שבאים לידי ביטוי במרחב, במקומות ובאתרים שונים.
- **הארגון המרחבי** של התופעות בסביבות השונות נבחן בהקשר של המיקום ושל האתר במרחב. מיקום, משמעו היחסים בין מקום כלשהו במרחב, לבין מקומות אחרים במרחב, כגון: יישובים אחרים או תופעות אחרות.
- **אתר** הוא תיאור מקום, הנמצא במיקום כלשהו, באמצעות מקבץ של תכונות שונות לו את אופיו הייחודי ומייחדות אותו מאתרים אחרים.
- על פי **הגישה ההומניסטית בגאוגרפיה**, מוסכם שלהתארגנות של תופעות במרחב אין רק משמעות גאומטרית אלא ניתן לפרשה באופן שונה על בסיס ערכים, אמונות ודעות של האנשים הנמצאים במקום, ושל אלה הנמצאים מחוצה לו. יכולות להיות אין-ספור פרשנויות לתופעות, המותנות במפרשים השונים. לפיכך לא מדובר על אוכלוסייה במונחים סטטיסטיים אלא במשמעות של זהות: **זהויות** שונות שמיוחסות לכל פרט במקום שבו הוא נמצא, וזהויות שהפרט מייחס לעצמו. ייחוס הזהויות הוא תלוי ערכים. לכן, יכולות להימצא במרחב קבוצות אנושיות שונות, שלהן זהויות שונות והן מפרשות את המרחב באופן שונה. מכאן נובע הצורך לטפח **דו-קיום** בין כל הקבוצות השונות.

- בסביבות שבהן חיים בני אדם, הולך וגדל חלקן של תופעות שהן מעשי ידי האדם והחברה, והן גורמות לשינויים בנזק ובמבנה הסביבתי. גורמים אחדים, כמו מבנה חברתי, כלכלי, תרבותי ופוליטי משפיעים על האופן שבו משתמשים בני האדם במשאבים האנושיים, במשאבים הטבעיים ובתנאי הסביבה לסיפוק צורכיהם. האדם יוצר סביבה חדשה, המעלה דילמות ביחס למתח המתמיד בין שימור התנאים הטבעיים לבין פיתוח ויצירת שינויים בני קיימא, למען רווחתו של האדם, כגון: בניית שירותים לתיירים על רכס כורכר ליד חוף ים, הטיית מקורות מים טבעיים (מעין, נחל) לצנרת.
- ככל שהטכנולוגיה מתפתחת כך מצטמצמת כבילותו של האדם לתנאי סביבתו הטבעית. כאשר מנסה האדם להתגבר על מגבלות הסביבה הטבעית באמצעות הטכנולוגיה, נוצרות בעיות חדשות, כגון: זיהום (אוויר מים וקרקע, רעש, אלקטרומגנטיות); שינוי במבנה הקרקע גורם לשיטפונות; סלילת כבישים גורמת לבעיות בטיחות ולזיהום אוויר.
- בעיות אלו משפיעות על איכות החיים ועל איכות הסביבה, ובעת ובעונה אחת נוצרות בעיות חברתיות. עם בעיות אלו על האדם להתמודד כדי להבטיח את המשך קיומו התקין ואת קיום הסובב אותו, אך השימוש בטכנולוגיות חדשות עלול לחולל גם שינויים חברתיים במובן המרחבי, כגון: הגברת פערי פיתוח, תחושת ניכור בין בני אדם, התפתחות זהויות שונות ועוד.
- תהליכי שינוי חברתיים-דמוגרפיים, כגון: עלייה, הגירה פנימית; תהליכי עיור, כגון: יצירת שכונות הומוגניות, שינוי ביעודי קרקע, עשויים להשפיע על יחס התושבים למקום. תהליכים אלה באים לידי ביטוי בדימוי של אוכלוסייה אחת ביחס לעצמה ובדימוי שיש לאוכלוסיות אחרות ביחס אליה; בפערים סוציו-אקונומיים שיווצרו. כל אלה מעלים שאלות לגבי דרכי התמודדות עם **חיים ברב-קיום** במקום עצמו, בסביבתו ובין המרכז לפריפריה.
- **תהליכי השינוי במרחב הפיזי ובמרחב האנושי** נבחנים על פי הגורמים והסיבות, ועל פי התוצאות וההשלכות בהווה ובעתיד. **הם נתונים לפרשנויות שונות הנובעות ממערכות ערכיות שונות.**
- סביבות החיים הן דינמיות ומשתנות** ולכן האדם כפרט והחברה ככלל צריכים להבין את מהות השינויים ולדעת שהם חלים על כל פרט, על כל חברה ועל כל סביבה טבעית וסביבה שהיא מעשה ידי האדם.
- חיים בחברה ובסביבה משתנה** מחייבים התמודדות בלתי-פוסקת של הפרט ושל החברה, תוך מודעות ליכולת הפרט לשנות את תפיסותיו ו**להיות פתוח לשינויים כחלק מאורח החיים.**
- לפיכך **הבנת הצורך בשינוי** הוא ערך חינוכי, חברתי-תרבותי.
- בשל ההשפעות המשמעותיות של האדם על הסביבה הפיזית ועל הסביבה האנושית, הגאוגרפיה מחויבת להתייחסות ערכית: להגנה על כבוד האדם באשר הוא, על זכויותיו וחירותו; להבנת התפתחות קשריו של האדם והתפתחות נאמנותו לטריטוריה ולמדינה שבה הוא חי; להבנת יחסו לחוקיה ולאזרחיה, לערכיה ולנופיה-הטבעיים והבנויים בעבר ובהווה; להבנת החשיבה והעשייה למען העתיד; לשמירת איכות הסביבה במדינה ובעולם.

כלי החקר העיקריים

מושאי המחקר של הגיאוגרף הם תופעות פיזיות וחברתיות במרחב והקשרים ביניהן. הם נבחנים בכלי חקר מתאימים, כמפורט להלן:

- מפות ותרשימים מסוגים שונים; תצלומי אוויר ותמונות לוויין;
- סיור ותצפית לאיסוף נתונים במרחב בצורה בלתי-אמצעית;
- כלים ומכשירים לאיסוף נתונים כמותיים ואיכותיים.

מפות הן סוג מסוים של טקסט שניתן להעביר באמצעותו מסר שעורכי המפה מעוניינים בו. המסר הוא סוג של פרשנות לאופן שבו צריכה המציאות להשתקף במפה. המפות המשקפות נוף בהתהוותו (נוף כלכלי, נוף פוליטי, נוף תרבותי, נוף חברתי ונוף טבעי), הן לעיתים תוצאה של ניתוח הנובע מנקודת המוצא של התחומים האלה. המפות, לעיתים קרובות, מהוות בסיס להפקת מידע, לניתוח התופעות במרחב, להתמצאות מושכלת, לתכנון וחשיבה חדשה לאור המידע שנאסף, להכללות לצד הבחנה דיפרנציאלית, לחשיבה חדשה וליישום, לפתרון בעיות ולהחלטת החלטות.

לימוד קריאת מפה יאפשר לתלמידים בכיתות היסוד להתמצא בסביבה הקרובה כדי להכירה, כדי לתפקד בה וכדי לקחת בה חלק פעיל; לזהות תופעות, לנתח אותן ולמצוא קשרים ביניהן; לתכנן שינויים במרחב ולתכנן סיורים בו בהתאם לצורך.

לפיכך, **לימוד קריאת מפה אינו מהווה מטרה בפני עצמה**. הלימוד נובע מצורך להכיר את הסביבה ולקחת בה חלק פעיל. לימוד קריאת המפה בכיתות ב-ד יטופח באופן ספירלי בזיקה למרחבים שבהם מתמקדים הלומדים*. **המטרה היא שבסיום כיתה ד הלומדים יגלו שליטה בקריאת מפות - מפה יישובית, מפה אזורית, מפות נושאות רלוונטיות ליישוב ולאזור**.*

הערה: לימוד קריאת מפה פיזית יתבצע רק ביישובים שיש בהם משמעות לתבליט ולפני השטח והם משפיעים על החיים ביישוב.

מאפייני משימות הלימוד בגאוגרפיה

השאלות המרכזיות המתייחסות למרחב הן: מהי התופעה ומהו מיקומה? מהם הגורמים למיקומה? מה מאפיין את התפרוסת של התופעות? מה הסיבות לתפרוסת מסוג כזה? אילו שינויים חלו בה ומה גרם לשינויים אלה? מהן ההשפעות וההשלכות של השינויים במרחב על האדם ועל הסביבה הפיזית? אילו קשרים קיימים בין תופעות במרחב?

משימות הלימוד יתמקדו בתופעות במרחב ובמקום, בבעיות שהן תוצאה של שינויים סביבתיים-חברתיים ושל ניגודי אינטרסים, הן יתמקדו גם בדילמות ובסוגיות שמתרחשות בסביבות הלומדים ובחיי היום-יום.

משימות הלימוד יוגדרו כמשימות ביצוע המצריכות ראייה אינטגרטיבית, כישורי חשיבה ברמות שונות, פתרון בעיות, קבלת החלטות וראייה רב-כיוונית.

למידה בדרך של חקר וגילוי היא דוגמה למשימות ביצוע

הדרך לחקר התופעות במרחב מתחילה לעיתים קרובות באיסוף נתונים, במיפויים, עוברת דרך הבנת מיקומן של התופעות, ארגון במרחב והבנת תהליכי השינוי, ומסתיימת בניתוח ובהסקת מסקנות. כלי החקר מאפשרים לבחון קשרים ותהליכים של תופעות במרחב.

הלימוד על הסביבה ובסביבה מזמן פרשנויות שונות לתופעות, לאירועים ולסוגיות שונות ומאפשר מתן ביטוי לכישורים וליכולות כגון: הנמקה, הבעת דעה, נקיטת עמדה.

משימות הלימוד מזמנות התנסויות במקומות ובמרחבים השונים שבסביבות הלומדים. הלימוד בסביבות אלה יהיה מבוסס על מפגש בלתי אמצעי בין התלמידים לבין התופעות האנושיות והתופעות הפיזיות שבאזור מגוריהם, ביישוב ובסביבתו. המשמעות היא **שסביבות הלמידה מתרחבות אל מחוץ לחדר הכיתה**.

לפעילות בסביבה שמחוץ לכיתה** יש כמה מטרות:

1. המחשת מושגים, רעיונות ותופעות שניתן לעקוב אחריהם ולבחון אותם באמצעות החושים, ובעקבות ההתנסות להגיע להכללה ולהמשגה (מהקונקרטי אל המופשט).
2. **איסוף נתונים** כמקור לחקר וגילוי של תופעות ושל אירועים, הן לצורך הפקת מידע והן כגירוי להעלאת שאלות לחקר סביב בעיות או סוגיות מהסביבה.
3. **פיתוח מיומנויות**, כגון: התמצאות במרחב באמצעות מפה; אומדן של מרחקים ושל גבהים; מדידת מרחקים והשוואה ביניהם; עריכת תצפית; הבנת מבנה המרחב; תכנון עיצובו של מרחב.

* **קריאת מפה, מיפוי מיומנויות ומושגים, תכנית אורכית לכיתות ב-ו**, משרד החינוך התרבות והספורט, המינהל הפדגוגי, האגף לת"ל, ירושלים, נוסח עברי התשנ"ה, נוסח ערבי 2001.

** **ראו תכנית לימודים מחוץ לכיתה**, האגף לתכניות לימודים, משרד החינוך, ירושלים תשנ"ט

הלימוד מחוץ לכיתה מטפח גם גישות וערכים:

1. שאיפה לסייר לשם הנאה וחווייה לימודית-חברתית-תרבותית;
2. נכונות למעורבות ולפעולה למען הסביבה והנוף;
3. טיפוח הקשר והשייכות למקום, לסביבה ולארץ.

הלמידה מחוץ לכיתה היא פעילות מתמשכת ואיננה אירוע חד-פעמי. למידה זו היא ברצף של פעילויות המתחילות לפני היציאה לשטח, נמשכות במהלך הפעילות בשטח שמחוץ לכיתה ובהמשך בתוך הכיתה. בפעילות שמחוץ לכיתה יפעלו הלומדים באופן עצמאי. כלומר, אין הכוונה לסיור מודרך על ידי המורה או מדריכים מחוץ לבית הספר, אלא לפעילות של חקר וגילוי הנעשית על ידי הלומדים עצמם.

אבני היסוד הנגזרות מגאוגרפיה

סביבה ומרחב: (סביבה פיזית, אנושית-חברתית, תרבותית, כלכלית פוליטית), ארגון מרחבי (שונות מרחבית), תופעה, תפרוסת של תופעות במרחב והקשרים ביניהן, מיפוי של תופעות, מקום, מיקום, אתר, אזור, קשרי גומלין (קשרי אדם-סביבה, אדם-מרחב, סביבה-מרחב), השתנות (של תופעות פיזיות, חברתיות-אנושיות), סביבות חיים משתנות, היכולת של האדם לשנות, להשתנות ולהשפיע, התמודדות, נטילת אחריות, כבוד וסובלנות כלפי האחרים (יחידים, חברות ותרבויות אחרות), שיתוף בין קבוצות שונות במרחב (ביישוב ובארץ), גלעין ושוליים, רב-קיום.

התרומה של האזרחות לתכנית

הכללת לימודי האזרחות בתכנית לימודים זו נגזרת מהמסמך "להיות אזרחים חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל" שהוכן על ידי צוות היגוי לחינוך לאזרחות, פברואר 1996, שבט תשנ"ו, ירושלים, (המכונה בשם דוח קרמניצר).

"יש חשיבות רבה לחיזוק התודעה האזרחית בדמוקרטיה הישראלית, כיסוד אזרחי משותף לכל חלקי החברה הישראלית, ולמודעות של האזרחים למכלול העשיר של זכויותיהם וחובותיהם. זאת ניתן לעשות על ידי חינוך לאזרחות". (שם עמ' 8).

באזרחות מתייחסים לערכים הומניסטיים ודמוקרטיים שמתמקדים:

- א. בזכויות האדם, בזכויות ובחובות של האזרחים בישראל;
- ב. ביסודות של מדינת ישראל היהודית והדמוקרטית.

רעיונות ונקודות התייחסות

א. זכויות האדם והאזרח והחובות

מקום מרכזי בין זכויות האדם תופסת הזכות לחיים ולשלמות הגוף, לכבוד לחירות ולשוויון.

▪ **כבוד האדם:** ערך כבוד האדם, כל אדם באשר הוא אדם, הוא הבסיס לכלל זכויות האדם כולן. זאת משום שזכויות האדם מגיעות לבני האדם בשל כבודם האנושי: מכבוד האדם נגזרות זכויות האדם: הזכות לחיים, חירות, שוויון, הזכות להליך משפטי הוגן והזכות לכבוד. זכותו של כל אדם שלא יפגעו בכבודו. שלא יענוהו, שלא יתייחסו אליו באופן בלתי-אנושי, שלא יפגעו בו באופן שרירותי ושיתייחסו בכבוד למעשיו, למחשבותיו, לרגשותיו, לשאיפותיו, לאמונתו, לשיוכו הקבוצתי ולייחודו. החובה לכבד את הזולת - הכוונה גם לזולת שהוא שונה.

כבוד האדם צריך לשמש ציר מרכזי לדיון בדמות החברה במדינה יהודית ודמוקרטית.

▪ **הזכות לחירות והזכות לשוויון** מקורן בהשקפה שהאדם, באשר הוא אדם, נולד חופשי ושווה בזכויותיו לכל אדם אחר.

▪ **חירות משמעה** שכל אדם זכאי לבקש את טובתו על פי דרכו, לעצב ולממש את אישיותו כרצונו, כל עוד אינו מנסה למנוע מאחרים את טובתם ואינו מפריע להם להשיג את טובתם. **הזכות לחירות** כוללת: חופש תנועה, מחשבה, מצפון, דת, ביטוי, הפגנה, התאגדות וזכות למידע. זכותו של כל אזרח להביע את דעתו, והיא כרוכה בחובת הפרט לכבד דעות שונות משלו, לרבות דעות מרגיזות ומקוממות.

▪ יש גם זכויות חברתיות וכלכליות: **זכויות של קיום, רווחה ואיכות חיים**, כגון: בריאות, חינוך, דיור, עבודה ותעסוקה.

▪ **זכויות האדם במעגל החיים***: ילדים ותלמידים, קשישים, היריון ולידה, נישואין וגירושין, מוות וקבורה.

▪ **הזכות לשוויון משמעה:** כל בני האדם נולדו שווים. כל האזרחים שווים בזכויותיהם ובמעמדם האזרחי ובזכויות הנובעות ממעמד זה, יהא שיוכם הקבוצתי אשר יהא. בדמוקרטיה אין הרוב רשאי לפגוע בזכות לשוויון של אזרחי המדינה.

▪ **קדושת החיים ושלמות הגוף** של מי שנברא בצלם: קדושת החיים ושלמות הגוף הן זכות בסיסית שכן ללא חיים ושלמות הגוף אין משמעות לשאר הזכויות.

▪ **החובות העיקריות**:** לפעול ולהתריע על פגיעה בזכויות, על עוולות הנגרמות לפרטים. החובה לכבד את החוק ולציית לו. חוק שהתקבל כדין ואיננו סותר את עקרונות הדמוקרטיה, כמו: חובת תשלום מסים, חובת השירות בצה"ל, חובת משרתי הציבור כלפי האזרח. חובה אזרחית - השתתפות בעיצוב החיים הציבוריים והפרטיים.

* בתכנית הלימודים הזו מציעים להתייחס במיוחד לזכויות ילדים, תלמידים ולזכויות קשישים. בלימוד בהרחבה ובהקשרים רלוונטיים, אפשר ללמד גם זכויות אחרות.

** בתכנית הלימודים נעשתה הבחנה בין חובות המוטלות על כל אדם לבין חובות המוטלות על אזרחי מדינת ישראל.

ב. יסודותיה של מדינת ישראל היהודית והדמוקרטית

- אופייה היהודי של מדינת ישראל בא לידי ביטוי ברוב היהודי של אוכלוסייתה; באידיאולוגיה הציונית ובחזון שיבת ציון, בזיקתה של המדינה ליהדות התפוצות ובקשר שלה לתרבות ההיסטורית של העם היהודי ודתו; בשפה, בחגים, מועדים וימי זיכרון בסמלים ובטקסים, ביסודות ממסורת ישראל הבאים לידי ביטוי באורחות החיים ובחוקים של המדינה.
- **האזרחים הם הריבון והם השולטים באמצעות נציגיהם הנבחרים**, בבחירות חופשיות, בשיטה רב-מפלגתית. השלטון אמור לפעול כנאמנו של הציבור ולטובתו.
- הוא אחראי בפני הציבור וחב לו דיוות, והציבור חופשי לבקרו. כל גופי השלטון, לרבות המחוקק, אמורים להיות כפופים לערכי היסוד של המדינה.
- כדי לקיים את המשטר הדמוקרטי בישראל קיימים **מוסדות שלטון** שונים. מוסדות המדינה: הכנסת, הממשלה, הרשות השופטת, מבקר המדינה, היועץ המשפטי, מוסדות השירות הציבורי, **מוסדות השלטון המקומי**.*
- **מדינת ישראל היא מדינת חוק**, שבה לא רק האזרחים כפופים לחוק אלא גם רשויות השלטון, השואבות את כל כוחותיהן מן החוק, ואין להן סמכויות מלבד אלה שהחוק מעניק להן.
- במדינה דמוקרטית פועלים **כלי תקשורת**. לכלי התקשורת יש תפקיד מרכזי **בשמירה על הדמוקרטיה**, כמנגנון בקרה על השלטון ופעולתו כמספקי אינפורמציה, על המדיניות של השלטון ופעולותיו, וכן כפועלים לחשיפת פעולות של השלטון שאינן מתיישבות עם שלטון החוק ועם עקרונות הדמוקרטיה.

מסגרת הלימוד

חינוך לאזרחות בכיתות ב-ד מהווה תשתית להמשך לימודי האזרחות בבית הספר. לימודי האזרחות מתמקדים בסביבות הקרובות של הילדים ומתרחבים אל סביבות רחוקות יותר בהתאם לעיקרון **מהקרוב אל הרחוק** בתכנית הלימודים, ראו עמ' 21.

חינוך לאזרחות הוא תהליך מתמשך ולכן פיתוח המושגים והכישורים האזרחיים לצד טיפוח ערכים ייעשו באופן הדרגתי במהלך שלוש שנות הלימוד, על פי עיקרון ה**ספירליות** בתכנית הלימודים, בעמ' 22.

עיקרון מנחה בלימודי האזרחות הוא: לימוד תכנים בשילוב עם **פעילות חברתית-אזרחית שתעודד אחריות, עזרה הדדית, מעורבות ונקיטת יזמה** מצד הלומדים בסביבות שבהן הם חיים ופועלים. מרבית התכנים יהיו מתחום עולמם ועניינם של הלומדים ומסביבות החיים שלהם.

להלן הצעות לארגון הלמידה סביב מוקדים שונים

יחסי פרט-חברה

יחסי פרט-חברה מתבססים על יסודות שנבנים ומתפתחים במהלך החיים במסגרות ההשתייכות שונות, כגון: הפרט והמשפחה, הפרט ובית הספר, הפרט וארגון שהוא בוחר להשתייך אליו, שכניו ושכונתו, היישוב שבו הוא מתגורר, הפרט ודתו, הפרט ועמו, הפרט וקבוצת שיוך אחרת (כגון: קבוצה אתנית, קבוצת עולים מארץ מוצא מסוימת), הנמצאת במיעוט, יחסים בין שני המינים וההתייחסות שוויונית, הפרט כצרכן. יחסים אלה והעמדות שהפרטים מפגימים ביחס לקבוצות ההשתייכות השונות שלהם משליכים על יחסיהם כאזרחים למדינה.

הזהות של כל פרט ופרט מתגבשת מול האחרים המרכיבים את קבוצות ההשתייכות השונות, כנ"ל. גיבוש הזהות מחזק את הדימוי העצמי ואת הביטחון האישי.

* במסגרת תכנית לימודים זו ההתייחסות תהיה לרשות המקומית ולארגונים מוסדיים אחרים, הרלוונטיים ליישוב ולסביבתו.

במסגרת הלימוד יש חשיבות להצגת מצבים שונים שבהם באים לידי ביטוי הקשרים בין הפרט לבין קבוצת ההשתייכות השונות.

השפעת האדם על סביבתו

האדם משפיע על סביבתו ומעצב אותה בכל מעשיו ובכל מה שביכולתו לעשות. השפעת האדם יכולה להיות לטווח הקרוב ויכולה להיות לטווח הרחוק. השפעתו עשויה להיות חיובית ועלולה להיות שלילית, ויש לבחון זאת.

זוהי גישה בתחום ההתנהגות האזרחית ולפיה עלינו לתת ללומדים את התחושה שיש להם יכולת להשפיע על סביבתם (בבית המגורים ובמשפחתם, בבית הספר וביישוב), לשנותה ולתרום לה. ככל שהילדים יהיו מעורבים וישפיעו יותר הם יגדלו להיות אזרחים טובים יותר.

טיפוח הגישה הזו מחזק את תחושת הביטחון האישי ואת תחושת השייכות. ניתן לעסוק בנושא כאשר מתייחסים להיבטים גאוגרפיים ואקולוגיים בהוראת מולדת חברה ואזרחות וכן גם במקצועות לימוד אחרים.

אקטואליה כבסיס לדיון

יש חשיבות רבה **בחינוך לאזרחות** לבחינת האירועים האקטואליים במרחב הלוקלי (ביישוב, בסביבה ובאזורים רחוקים יותר), במרחבים הארציים במדינת ישראל ובאירועים כלל-עולמיים הקשורים למדינת ישראל. האקטואליה נחשפת בפני הילדים והיא צריכה להוות בסיס ללימוד, לפיתוח חשיבה ביקורתית, הן לגבי דעות ועמדות, והן לגבי הדיווחים בתקשורת, שלעיתים הם מוגזמים, מגמתיים או אינם מדויקים. לא כל מה שמדווח ומוצג בתקשורת הוא בבחינת "כזה ראה וקדש". קיימת חשיבות רבה להבחנה בין **עובדות לדעות** ולדיון בשאלה איך "קובעים עובדות". יש חשיבות להבנה שבתחום הדעות יש יותר מאופציה אחת לדיווח ולהבעת דעה, בסוגיה כלשהי.

הדיון באירועים אקטואליים הוא בסיס ללימוד התכנים של האזרחות והוא בסיס לחינוך ערכי. הדיון בסוגיות השונות הוא בסיס בחינוך לאזרחות, דהיינו, יש חשיבות במתן כבוד לדעות שונות, לדיון על בסיס של עובדות ושל מידע אמין, ובעיקר על בסיס של שאלות המייצרות דיון פתוח המקדם את החשיבה ואת הבעת הדעה של כל המשתתפים.

יש לתת למתדיינים בסיס של מידע שמתוכו ייגזרו שאלה או שתיים לדיון.

קריטריונים לבחירת נושאים אקטואליים לדיון הם: נושאים שיש בהם מתח בין יחיד לכלל, בין מיעוט לרוב, בין קבוצה לקבוצות אחרות; נושאים המייצגים מתח בין קבוצות שונות כגון: מתח בין החופש להבעת דעה לבין הזכות של האחר לכבוד. או מתח בין זכות הפרט לפעול על פי רצונותיו לבין חובת השמירה על הסדר החברתי.

בדיון חשוב לחנך לכך שהדעות הנשמעות יזכו לכבוד. בנושאים רלוונטיים לחיי הילדים יש חשיבות לסיכום הדיון ולהגעה לפשרה בין המתדיינים. חשוב לתת תפקיד למפשרים או למגשרים שינחו את המתדיינים להסכמה על פתרון. חשיבות רבה ניתנת להתייחסות מיידית לאירועים, "בזמן אמת".

הנושאים שייבחרו יהיו כאלה המאפשרים התייחסות מנקודות ראות שונות, לפחות שתיים. יש למצוא את האיזון בהתמודדות עם הצד הביקורתי ולהצביע גם על מרכיבים חיוביים.

הבהרת ערכים

בגיל הצעיר של כיתות ב-ד אפשר לעבוד עם ילדים בתחום עולמם הקרוב במשמעות של מושגים ערכיים שהם ערכי יסוד בדמוקרטיה המהווים היבט אחד של לימודי אזרחות, כגון: הזכות לחיים ולשלמות הגוף, כבוד אנושי, שוויון וחירות ברמה המתאימה לגילאים אלה.

ניתן להבהיר ערכים אלה בהקשר לפעילויות ולנושאים לימודיים אחרים המתקיימים בבית הספר בהקשרים שונים: בהקשר למועדים כלל-עולמיים, כגון: יום האישה, יום זכויות הילד, יום זכויות האדם; בהקשר למועדים ולחגים בבית הספר העברי, כגון: חג הפסח - חג החירות שבו מדגישים את ערך החירות לצד המושג עבדות; חג העצמאות

שבהקשרו יש להבהיר מהו היעדר עצמאות; בהקשר לחגים ומועדים שחוגגים המוסלמים, הנוצרים והדרוזים; בהקשר לדמויות מופת המגלמות בעשייתן ערכים הומניסטיים אוניברסליים; בהקשר ללימוד פרקי ספרות.

עקרונות של חברה דמוקרטית

1. במסגרת לימוד הסוגיות **בתולדות היישוב** ניתן לבחון את היסודות הדמוקרטיים שנבנו כבר בראשית התהוות היישוב היהודי בארץ. היישוב החל לבנות את המוסדות שהיוו בהמשך תשתית למדינה. המדינה קמה על בסיס דמוקרטי של בחירות חופשיות.
2. במסגרת לימוד התפקוד של **הרשות המקומית**. במערכת הלוקלית ניתן לעסוק בעקרונות אזרחיים כגון: בחירות לרשות המקומית, מוסדות ציבור, ייצוגיות. במישור הציבורי חשוב לקיים שיח על תפקודיה של הרשות המקומית (שיח פתוח לביקורת חיובית ולביקורת שלילית). שאלות כגון: איך אנחנו בתור אזרחים צעירים יכולים לדעת אם הרשות מתפקדת כהלכה, לדוגמה: מה "בסדר" ומה "לא-בסדר" בביצוע פעולות כמו ניקיון, גינון, חוגים לתלמידים, אירועי תרבות? מהי מטרה ראויה מבין מטרות אחדות? מה ראוי שיעשה לאור מטרה ראויה ומה נעשה בפועל? ניתן להשוות את איכות הביצוע עם הנעשה ביישוב אחר. פעילות כזו מכוונת את הלומדים לעיסוק מעבר למישור האישי. מקרים שבהם נטען שתפקודי המערכת היו כושלים או בלתי-מוסריים יהוו בסיס לדיון, שבו יעריכו את המידע בסוגיה, ישפטו את הטענות לגבי נכונותן, וילמדו להתמודד עם הסוגיות האלו בגישה מאוזנת.

שיפוט מוסרי ואחריות למעשים

השיפוט המוסרי הוא בסיס ללימוד ולהבהרה של ערכים דמוקרטיים. המושג **אחריות** מתייחס הן למעשים והן לתוצאות גם כאשר המעשה נגרם בשוגג ולא בכוונה תחילה. חשוב לפתח הבנה והתייחסות נורמטיבית לגבי המושגים: "בסדר", "לא-בסדר"; ובדבר תחושה לזיהוי **עוולות**, לצדק ולאי-צדק ולזיהויים. במסגרת זו יש לדון ביחסים שבין פרט לפרט, בין פרט לקבוצה. אלה הם **כללי משחק** שלפיהם מתקיימים **חוקים**, כללים המעמידים שאלות מספר: לשם מה נחוצים חוקים? איך לבנות חוקים? איך משנים את החוקים? אפשר להמחיש בדוגמה מתחום הספורט המוכר ללומדים. חשוב להבין שחוקים אינם מוחלטים, הם נתונים לשינויים בהתאם להחלטות, לצרכים ולמצבים המצריכים שינוי. בני אדם מחוקקים את החוקים והם יכולים לשנותם. אך משנחקקו - בני אדם מחויבים לשמור על החוקים ולציית להם.

היחס לחריג, לאחר, לשונה ולחלש

התפיסה הערכית של יחידים ושל קבוצות נקבעת ביחס שהם מגלים לאחר, לשונה ולחריג. במסר הנמסר ביחסם לאלה, נבחנת השאלה של **כבוד האדם**. במסגרות שבהן אין יחס של **סובלנות וכבוד** כלפי האחר והחריג ננקטת **אלימות** כדרך לפתרון בעיות. ההתמודדות עם האלימות תהיה על בסיס של שכנוע שהאלימות היא לא הפתרון לבעיות עם האחר והשונה, וצריך לחפש דרכים אחרות כדי לפתור את הבעיה שבגללה נוצרה תגובה אלימה.

המערכת צריכה לקבל הסכמה שיש התנהגויות שהן אלימות ואינן באות בחשבון. יש קווים אדומים שהלומדים חייבים לדעת אותם. הקבוצה והחברה לא מקבלים התנהגויות אלימות כאמצעי לפתרון בעיות. הלומדים צריכים להיות מודעים לתוצאות אפשריות כתוצאה מהתנהגות אלימה. התמודדות עם התנהגות אלימה מחייבת שיתוף פעולה עם ההורים ועם הקהילה. ערך בעל חשיבות בשיפוט המוסרי הוא "מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך". חשוב לחנך ליכולת של כל אחד וכל אחת להעמיד את עצמם במקום הזולת.

חשוב ללמד את הלומדים לשכנע את הזולת, את האחר. השכנוע הוא המפתח להגנות.
אין להטיל שפע של איסורים בתחום האלימות, אלא מינימום של דברים שיש לממשם, שעליהם אין מותרים.

פתרון בעיות

ההתייחסות לפתרון בעיות במישור המוסרי-חברתי תהיה מנקודת מבט של המתודה הנדרשת לפתרון בעיות.
 התמודדות עם בעיות מחייבת ניתוח הבעיה על מרכיביה השונים באמצעות מידע ושיפוט לפי אמות מידה מוסריות.
 חשוב לבחון אם המטרה ראויה ואם האמצעים להשגתה ראויים?

כישורים, מיומנויות והתנהגויות בתחום האזרחות

כישורים ומיומנויות

- 1. זיון בסוגיות:** הבחנות בין דעה לעובדה, בחינת אמינות המידע ובחינת דעות קדומות וסטריאוטיפים, הבעת דעות שונות, הנמקות, האזנה לדעות שונות וכיבודן, פישור או גישור בין המתדיינים, סיכום הדיון.
- 2. פתרון בעיות והחלטת החלטות במישור האישי ובמישור הציבורי:** במצבים ובסוגיות של מחלוקות - הגדרת הבעיה, הצעת חלופות לפתרון, בחירת החלופה להתמודדות, החלטה למימוש ולביצוע החלופה שנבחרה, ביצוע ובחינת התוצאות.
- 3. חשיבה ביקורתית:** בקרת איכות הביצוע ובקרת התנהגות על פי קריטריונים שייקבעו במישור האישי ובמישור הקבוצתי-חברתי-ציבורי; שיפוט מוסרי - צדק, אי-צדק; ראוי, לא-ראוי; קביעת קריטריונים לגבי דיווחי התקשורת בסוגיות אקטואליות.

התנהגויות חברתיות-אזרחיות

- 1. תקשורת בין-אישית בין פרטים ובין קבוצות חברתיות:** טיפוח יחס של סובלנות, כבוד והוקרת הזולת, התחשבות בזולת, הידברות; קליטת ילדים חדשים; עזרה לנפגעים; לחלשים; לדחויים; מניעת אלימות.
- 2. התייחסות שוויונית לזכויות של פרטים וקבוצות** בבחינת "מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך"; להתנהגות שאינה שומרת על כללים שוויוניים כגון, מגדר, מוגבלויות, מיעוט.
- 3. נטילת אחריות למעשים:** מעורבות; התנדבות בקהילה; שמירה על הסכמים, תקנות, כללים וחוקים במסגרות שונות; מימוש זכויות (זכויות הילד, זכויות התלמיד, זכויות מגדריות, זכויות יסוד); קיום חובות במישור האישי, הבין-אישי, החברתי והציבורי.

אבני היסוד הנגזרות מאזרחות

אזרחים, דמוקרטיה, יחיד וחברה (כולל זהות, שייכות, השתייכות, קבוצות השתייכות שונות, אוכלוסייה), זכויות (אדם, אזרח), כבוד האדם (כולל כבוד לאחר ולדעה אחרת), כללים וחוקים, רב-קיום, הידברות, גישור, פישור, פשרה, הסכמים, הוגנות, היחס לשונה ולחריג, מדינה (כולל: סמלים, הימנון, דגל, טקסים), הפרט והרשות המקומית, חופש ביטוי, רוב ומיעוט, ראוי, לא-ראוי, מניעת אלימות, התנדבות, אחריות.

התרומה של האקולוגיה לתכנית

אקולוגיה הוא ענף של המדע העוסק בלימוד מבנים ותהליכים בטבע - בחי בצומח, בארגונים ובאופן פעולתם, תוך הדגשת היחסים בין היצורים החיים לסביבתם. בתחום האקולוגיה מאוחדים עקרונות בסיסיים של קיום בצורת של החיים על כל צורותיהם. מעצם מהותה מהווה האקולוגיה מדע בין תחומי הכולל היבטים שונים ממדעי החי, הצומח והסביבה.

מטרת האקולוגיה היא הסבר החוקיות של קיומן ושל פעולתן של מערכות טבעיות. באופן כללי מייצגת האקולוגיה את השלב הגבוה ביותר **בארגון המערכת החיה בתוך סביבתה**. היא עוסקת בהבנת השלם אך גם ביחסים שבין **החלק לשלם** (לדוגמה: מה משמעות הפרח לקיומו של הצמח; מה משמעות הזרמת שופכין לנחל על החיים בסביבתו?), **ובמשמעות של השלם לקיומו של החלק** (לדוגמה: משמעות הכוורת בקיום הדבורים; משמעות הנחל לקיומם של יצורים החיים בו).

הסביבה היא מכלול שלם של גורמים שונים חיים ודוממים, המהווים ביחד בית גידול כלשהו. במונח **סביבה** כוללים כל גורם היכול להשפיע, בכל צורה שהיא, על אורגניזם חי המצוי בתוכה. סביבה היא מכלול של גורמים: חומרים (מינרלים, מים), אנרגיה (חום וקרנה), או אורגניזמים שכנים.

עקרונות האקולוגיה

1. הכול בטבע קשור בכול;
2. אין שימוש ללא תשלום (שימוש לא מושכל במשאבי הסביבה גורם להזנחה מחיר);
3. כל חומר מוגבל בכמותו ובתפוצתו;
4. כל חומר מגיע ליעדו הסופי במקום כלשהו.

רעיונות ונקודות התייחסות

האדם משפיע על הסביבה, מושפע ממנה ואחראי לתוצאות של השינויים שהוא גרם.

- מבחינה אקולוגית האדם מהווה אחד ממרכיבי החיים שעל פני כדור הארץ. בני האדם חיים ופועלים בשתי סביבות:
 - האחת - הסביבה הטבעית** (הביוספירה: ביו - חיים, ספירה - סביבה), הכוללת את המרכיבים הפיזיים: אנרגיה, אוויר, מים, קרקע, ואת מרכיבי החיים, צמחים, בעלי חיים ומיקרו אורגניזמים.
 - השנייה - הסביבה מעשי ידי האדם**, הכוללת את המבנים, המכשירים, המכונות והפיתוחים הטכנולוגיים. סביבה זו מכונה לעיתים בשם טכנוספירה (טכנ - טכנולוגיה, ספירה - סביבה). ככל שהטכנולוגיה מתפתחת כובשת הטכנוספירה את הביוספירה בתהליכים מואצים הגורמים לשינויים בתנאים הפיזיים ומשפיעים על החי והצומח.
- בני אדם, כמו גם אורגניזמים אחרים, יכולים להתאים את עצמם לסביבות שונות. אך הייחוד של בני האדם הוא בכך שהם משנים את הסביבה בעוצמה רבה בהתאם לצורכיהם ולרצונותיהם. יכולת זו של בני האדם אינה נעשית תמיד מתוך התחשבות בסביבה הטבעית הקיימת. ההתקדמות הטכנולוגית והמדעית והפיתוח המואץ הביאו לקדמה במרבית תחומי החיים, אך לעיתים פגעו קשה בכל מרכיבי הסביבה הטבעית - הראשונית. בני האדם נוהגים במקרים רבים בחוסר הבנה ובחוסר התחשבות בתוצאות של פעולותיהם בסביבה ובהיעדר מדיניות ברורה לגבי הכיוון שעליהם לפעול. כל זה נובע מהעובדה שבני האדם שואפים להיטיב את איכות חייהם ולשפר את רווחתם כפרטים וכחברה בבחינת "איכות חיים - עכשיו". משאבים רבים מושקעים בשיפור איכות החיים וכתוצאה מכך נגרם שינוי משמעותי בסביבה הטבעית ונוצרת מערכת של תנאים אקולוגיים חדשים.

שיפור איכות החיים גורם לניצול רב של המשאבים הטבעיים הקיימים. הקצב המהיר של הפעולות פוגע במרקם הקיים של מערכות אקולוגיות רבות, אך החשש העיקרי הוא בכך ששינויים גדולים מדיי עלולים לפגוע בעתיד של כולנו.

על מנת למזער את הפגיעה יש לפעול להפחתת השימוש במשאבי הסביבה ובמחזורם.

- האדם שינה את המרקם הסביבתי ויצר בכך סביבות חיים ובתי גידול חדשים: ערים, דרכי תחבורה, שטחי חקלאות וסביבות מלאכותיות היוצרות שינויים סביבתיים משמעותיים בתחומים שונים כגון: עלייה בטמפרטורה, שימוש מוגבר במים, זיהום של גופי מים, זיהום הקרקע וזיהום אוויר, הפיכת שטחי צומח טבעי לשטחים חקלאיים, בירוא יערות לצורכי חקלאות ובנייה. שינויים באופי הסביבה הטבעית עלולים לגרום לאסונות טבע (שיטפונות) ולנזקים לבריאות האדם באופן מיידי (הרעלות). לשינויים עלולות להיות השלכות קשות על מערכות החיים של כל אחד מאתנו - בסביבה הקרובה, במדינה ובכדור הארץ.
- מעצם מעורבותו של האדם בשינויים בסביבה, עליו להיות מודע לכך שאין שימוש ללא תשלום, וליטול אחריות על מעשיו בהווה ועל ההשלכות שלהן בעתיד.
- במאה השנים האחרונות הבינו בני האדם שהם פוגעים בסביבה הטבעית והנזקים שנגרמו הם בעלי עוצמה כה גדולה עד שהם גורמים לנזק מתמשך למשך שנים רבות. הנזק עלול להשפיע על הדורות הבאים ולהתרחב להיקף גדול ביותר.
- היחס לניהול הסביבה מוכתב, לעיתים קרובות, על פי גישות קצרות טווח, משום שהן פועל יוצא של מהלכים כלכליים ופוליטיים. הנטייה לניצול מיידי ובזבזני של המשאבים הפתוחים (מים, אוויר, קרקע, מרבצי דשנים, מקורות אנרגיה, חי וצומח) מביאה אמנם שפע לדורות הנוכחיים, אבל משאירה מעט מאוד לדורות הבאים.

קיומה והמשכיותה של החברה האנושית תלוי ביכולתו של האדם לקיים מרקם מאוזן של יחסי גומלין עם סביבתו.

- ניצול משאבים קיימים, ללא בקרה וללא חישוב התוצאות של מחסור ודלדול, הוא אחת הבעיות הקשות שעל האדם להתמודד עמן.
- על האדם לשמור על שלמות המערכות האקולוגיות הטבעיות, למזער את הנזקים ולתכנן את הפיתוח כך שיתחשב בגורמים הסביבתיים. אחריותו של האדם ביקום אינה מסתיימת באבטחת קיומו הוא בלבד. על האדם מוטלת אחריות מוסרית להגן גם על צורות חיים אחרות הקיימות על פני כדור הארץ. עליו לשמור ולהגן על צמחים ובעלי חיים העומדים בסכנת הכחדה נוכח פעולותיו הוא.
- שמירת הסביבה, החי והצומח מיועדת לשמור על מגוון המינים, על ההרכב המאוזן בין המינים, על השוני האקולוגי של יחידות נוף ועל יציבותן של מערכות אקולוגיות.
- כדי להגן על הסביבה הטבעית בפני הרס ופגיעה קשה נחקקים חוקים המעגנים את שמירת הסביבה בחוק ובאמצעי אכיפה. בשנים האחרונות קמו אגודות ששמירת הסביבה היא האידיאולוגיה שהן נאבקות ליישמה בכל מקום. בארץ ובעולם, גוברת המודעות לשמירת הסביבה והיא באה לידי ביטוי בהסברה ובחינוך. מתקיימות ועידות בין-לאומיות ונוצרים הקשרים ההכרחיים בין מדינות במטרה לשמור על הסביבה.

כלי החקר העיקריים

תצפית: מעקב אחר תופעות בסביבה על פי קריטריונים מדעיים מוכרים, במשך זמן קצוב ובזמנים שונים במהלך היום או בעונות שנה.

ניסוי: העלאת השערה, בדיקת ההשערה על ידי ניסוי מבוקר, מעקב, סיכום התוצאות, הסקת מסקנות, דחיית ההשערה או אישושה, חזרה על הניסוי (במידת הצורך), הכללה וניסוח החוקיות.

סקר: עריכת שאלון, ראיונות, עדויות.

מאפייני משימות הלימוד באקולוגיה

עקרונות אקולוגיים ייחודיים שראוי ללמד במסגרת התכנית:

- הכול בטבע קשור בכול;
- כל שינוי שמתרחש בסביבה משפיע על משהו אחר בסביבה;
- העבר הוא הבסיס להווה והזרע שממנו ינבוט העתיד;
- שינויים בסביבה עלולים להשפיע עליה במשך שנים רבות;

- לבני האדם יש אחריות מוסרית לקיומן של כל צורות החיים;
- בזבוז היום - משמעו מחסור בעתיד.

הלימוד על הסביבה יזמן ללומדים **התנסויות חווייתיות** - רגשיות, אומנותיות וחברתיות - שיעוררו ויכוונו לחשיבה מסתעפת באמצעות משימות החקר והגילוי.

1. משימות הלימוד יכוונו **להכרת הסביבה** כמערכת שמתקיימים בה קשרי גומלין בבחינת **הכול קשור בכול**. המשימות יובילו את הלומדים להבנה שיש קשר בין פעילות האדם בסביבה לבין התוצאות.
2. במשימות אלו ישולבו סוגיות אקטואליות מהסביבה הקרובה לאזור המגורים, וכן יובאו דוגמאות ממקומות אחרים בארץ.
3. משימות הלימוד יתייחסו לאיתור בעיות ולזיהוין ויכוונו להעלאת הצעות לפתרון. באמצעות הלימוד מחוץ לכיתה ינקטו הלומדים עמדה לגבי תופעות של הפרת האיזון האקולוגי, של פגיעה בסביבה ובערכי הטבע שבה ובאי שמירה עליהם. **הלומדים יפעלו בסביבה למען שמירתה וטיפוחה**.
4. משימות הלימוד יובילו לפעילות של **הבניית מושגים והעשרת הידע** לצד **פעילות מכוונת בסביבה**, שבה הלומדים יקחו חלק פעיל בשמירתה ובטיפוחה של הסביבה הטבעית - במחזור חומרים שונים, במניעת בזבוז מים ומשאבי אנרגיה, בהגנה על מערכות אקולוגיות של חי וצומח בסביבתם, בהימנעות מזיהום ומהשלכת פסולת מחוץ למתקנים מתאימים. כל אלו יתרמו לחינוך לאזרחות פעילה ומושכלת ולנטילת אחריות על הסביבה שבה הם חיים.
5. באמצעות שילוב תחום האקולוגיה ואיכות הסביבה בתכנית, יכירו הלומדים את הגופים הממסדיים ואת הגופים הירוקים (ממסדיים ומתנדבים) שנועדו לשמור על הסביבה. היכרות זו תתאפשר באמצעות פרסומים, מסמכים, חוקים ומידע של הגופים הממסדיים (ממשלה, רשויות מקומיות, גופים ירוקים מתנדבים, עדויות של אנשים, מאמצעי התקשורת הכתובה והאלקטרונית).
6. בין משימות הלימוד ישולבו משימות שיאפשרו ללומדים ליצור קשר בלתי-אמצעי עם הסביבה על מרכיביה, ויזמנו פעולות **בתחום החוויה האומנותית** (ציור, פיסול, מוזיקה, ספרות); **חוויות בתחום החברתי תרבותי**; **חוויות בתחום הרגושי**. חוויות כאלו עשויות לחזק את הקשר למקום ואת תחושת השייכות אליו מחד גיסא, ולעורר אכפתיות ביחס לסביבה מאידך גיסא.

אבני היסוד הנגזרות מאקולוגיה

הכול בטבע קשור בכול, האדם משפיע על הסביבה מושפע ממנה ואחראי לתוצאות פעולותיו, לאדם אחריות מוסרית לסביבה והתחשבות בה, בזבוז היום - משמעו מחסור בעתיד.

התרומה של ההיסטוריה לתכנית

מבוא

הפרק הדן במרכיבים ההיסטוריים בתכנית **מולדת חברה ואזרחות** שונה במבנהו מהפרקים שהתייחסו לתרומה של תחומי הדעת האחרים לתכנית הלימודים.

פרק זה כולל שני מרכיבים:

המרכיב הראשון מתייחס ל**היבט ההיסטורי בתכנית** (עמ' 43-45).

המרכיב השני מציג עובדות ותכנים המהווים **רקע עיוני ומסגרת התייחסות למורים בלבד**, לקראת תכנון הוראת הפרקים על **משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל**.

חלק זה מיועד למורים ולכותבי חומרי לימוד ולא ללומדים (עמ' 163-178).

המורים יבררו מן הרקע העיוני הזה את העובדות והתכנים הרלוונטיים לנושאים שילמדו בכיתתם, אך לא ילמדו אותם ככתבם וכלשונם.

ההיבט ההיסטורי בתכנית

▪ ההיסטוריה היא מכלול הניסיון האנושי והיא מתייחסת להווה כתוצר של התפתחות רבת גורמים של **זמן ומרחב**. חברות אנושיות נעזרות בהיסטוריה ככלי לגיבוש זהותן ומשום כך לימוד פרקים וסיפורים מן ההיסטוריה מאפשר ללומדים לגבש את **הזיכרון המשותף של החברה שבה הם חיים** ואליה הם משתייכים, ומאפשר לחברה להסביר ולהעביר את הרעיונות והמסורות לדור הצעיר, **לפתח זיקה לעברו ולחזק את תחושת השייכות לעמו ולמדינתו**.

▪ **בשל גילם הצעיר של הלומדים אין בכוונת התכנית לעסוק בלימוד שיטתי של אירועים ותהליכים ברצף כרונולוגי-היסטורי**.

הלימוד יתמקד בפרקים נבחרים בלבד ובסיפורים אישיים וקבוצתיים.

על בסיס העיקרון שתכנית הלימודים **מולדת חברה ואזרחות** משותפת לכלל הלומדים במדינת ישראל (יהודים, ערבים ודרוזים), מוצע שיוצגו ללומדים סיפורים המתייחסים לחיי החברה בארץ ישראל, תוך דגש על פרקים ואירועים הרלוונטיים לקבוצתם.

כל קבוצה וכל תת-קבוצה תספר את הסיפור שלה, כחלק מהמורשת שמרכיבה את הזיכרון הקולקטיבי של הקבוצה.

▪ **בני אדם שונים מפרשים באופן שונה את האירועים** שהתרחשו בסביבתם ואת תוצאותיהם וכך נוצרים סיפורים שונים. לכן, לקבוצות השונות בישראל יש נקודות ראות שונות ופרשנויות שונות לאירועים שונים שהתרחשו בו-זמנית במרחב הגיאוגרפי של ארץ ישראל.

▪ כדי ליצור **מכנה משותף** לכלל הלומדים הוחלט **שכל קבוצה תלמד פרקים ואירועים אחדים מתוך הסיפור של הקבוצות האחרות**. לימוד זה מזמן היכרות עם דעות ועם אורחות חיים של אחרים ושל שונים. תכנית הלימודים מאפשרת להתבונן באירועים שקרו בעבר מזוויות ראייה שונות. **על ידי כך ניתן לטפח יחס של סובלנות וכבוד הדדי כלפי האחרים**.

לגבי אירועים שביחס אליהם אין הסכמה יוצגו נקודות המבט השונות (הסיפורים השונים) בצורה הוגנת.

אין לקיים בכיתות דיון על הסיפורים השונים, כפי שהוא מתנהל בציבור הבוגר.

מסגרות המרחב והזמן בהיבט ההיסטורי

מסגרת המרחב

הביטוי של ההיבט ההיסטורי בתכנית **מולדת חברה ואזרחות** מתייחס למרחבים אלה:

א. **המרחב האישי**: המשפחה, בית הספר, הקהילה והיישוב שבו חיים הלומדים בזיקה לאירועים במרחב הכלל-ארצי.

ב. המרחב האזורי: הכוונה ליישובים אחרים, שתושביהם משתייכים למגזר של הלומדים והם נמצאים בסביבה הקרובה או באזור אחר בארץ, או ליישובים שתושביהם אינם משתייכים למגזר של הלומדים. האירועים ביישובים אלה ייבחנו בזיקה לאירועים במרחב הכלל-ארצי.

מסגרת הזמן

שלהי המאה התשע עשרה והמאה העשרים בזיקה לאירועים אחדים שהתרחשו במרחבים שהוזכרו לעיל. **יושם דגש על המאה העשרים.**

- לימוד ההיבט ההיסטורי במסגרת המרחב האישי והמרחב היישובי יתמקד בתהליכים ובאירועים שהתרחשו בתקופות שונות ביישוב על רקע ההתרחשויות באותן תקופות בארץ. הלימוד יכלול את הסיפור האישי והמשפחתי ואת מקומה של המשפחה בתהליכים ובאירועים האלה.
- ביישובים שיש להם היסטוריה בת מאות ואלפי שנים הלימוד יתייחס לשתי מסגרות זמן: **האחת** - התמקדות במסגרת הזמן המוצעת - המאה העשרים.
- השנייה** - התייחסות לתקופות קדומות תוך התחשבות ברלוונטיות לגיל הלומדים ובחשיבותם של האתרים בתולדות היישוב של הלומדים ובתולדות ארץ ישראל.

טיפול ערכים בהיבט ההיסטורי

באמצעות הלימוד על תולדות היישוב שבו חיים התלמידים, במסגרת ההיבט ההיסטורי, **מטפחים ערכים במישור האישי, ערכים במישור החברתי-תרבותי וערכים במישור הלאומי.**

א. טיפוח ערכים במישור האישי ייעשה באמצעות הכרת תולדות המשפחה ורצף הדורות שלה וכן באמצעות היכרות עם המורשת התרבותית שלה, תוך לימוד **הסיפורים המשפחתיים**. בסיפורים אלה יבואו לידי ביטוי, בין השאר, ערכים כגון: מסירות, התנדבות, עזרה לזולת, מנהיגות, אומץ לב והקרבה, נאמנות וצניעות. לימוד כזה מחזק את הקשר עם בני המשפחה האחרים, את הזהות האישית ואת הביטחון העצמי. הכרת סיפורי משפחות אחרות מאפשרת לבחון את התרומה המצטברת שלהם להמשכיות היישוב והחברה בארץ ולהעריכה.

ב. טיפוח ערכים במישור החברתי-תרבותי ייעשה תוך היכרות עם אורח החיים והתרבות של החברה ביישוב שבו חיים הלומדים וביישובים אחרים בסביבתו בתקופות שונות.

בדרך זו יטפחו הלומדים יחס של הבנה ושל הערכה להישגי האנשים והחברה שיצרו בארץ בתקופות שקדמו לתקופתנו, ולהשפעתם של ההישגים על חיינו כיום, בהיבטים שונים כגון: בחקלאות ובתעשייה, במדע ובארכיטקטורה, בתשתיות, בחינוך, ביצירה האומנותית ובארגון החברתי. כך ייחשפו הלומדים לשינויים ולתמורות שחלו בארץ לאורך הזמן.

ג. טיפוח ערכים במישור הלאומי ייעשה תוך היכרות הלומדים עם תהליכים ואירועים שהתרחשו בעבר בארץ ישראל ובמדינת ישראל ויש להם השלכה על חיי המשפחה, על החיים ביישוב ובסביבתו. היכרות זו תסייע ללומדים בגיבוש זהותם הלאומית ובבניית הזיכרון המשותף (הקולקטיבי) של החברה שבה הם חיים.

דרכים ללימוד פרקים בתולדות המשפחות והיישובים

- הלימוד יתבסס על היכרות מוחשית ובלתי אמצעית עם אנשים וסיפוריהם; עם אתרים ומקומות שיש עליהם סיפורים מיוחדים המשקפים את ההווה, את אורח החיים, את האירועים ואת המורשת; עם ממצאים היסטוריים השופכים אור על התקופה, על האירועים ועל החיים בה.

הדרכים המוצעות:

- **באמצעות סיפורים שנכתבו בעבר וסיפורים שנכתבו בזמננו על העבר**, על אישים ועל אירועים בעבר. הרובד הלשוני, הבא לידי ביטוי בסיפורים, עשוי לייצג את התקופה שבה הם נכתבו.
 - **באמצעות עדויות וסיפורים אישיים של בני משפחה, של אישים בקהילה ושל אישים וקבוצות שפעלו בתחומים שונים מחוץ לקהילה (סיפורים אוטוביוגרפיים, ספרי זיכרון).**
אין הכוונה לעסוק בביוגרפיה של הדמויות, אלא בסיפורים ממסכת חייהן שבאמצעותם יודגשו הפעילויות של הדמויות וזיקתן לנושא.
 - **רצוי לכלול בין הדמויות כאלה שמעשיהן יכולים לעניין ילדים והן אינן שנויות במחלוקת.** לימוד בדרך זו יוצר קשר אישי בין המספרים לבין הילדים והוא מעצים את החוויה, האמפתיה וההזדהות.
 - **באמצעות למידה מחוץ לכיתה וסיורים להיכרות עם אתרים היסטוריים ביישוב ובסביבתו ולימוד עליהם.**
אתרים שנבנו בזמנים עברו ומהווים עדות לתקופה, לסגנון הבנייה והאדריכלות, לאורח החיים ולאירועים שהתרחשו בהם. אתרים אלה מעידים על הימצאות אנשים במקום ועל פועלם. הם מצביעים על המשכיות מחד-גיסא ועל שינויים מאידך-גיסא.
 - **באמצעות סיור לימודי פעיל: למוזאונים לאתרי זיכרון ולאנדרטאות.** בדרך לימוד זו הלומדים נפגשים באופן בלתי אמצעי עם האתרים והמוצגים שבהם. בדרך של התנסות, חקר וגילוי הם מבנים את הידע שלהם ומעשירים את עולם חוויותיהם.
 - **באמצעות כלים וחפצים** המייצגים את התרבות החומרית של התקופה, וממחישים כיצד חיו וכיצד התנהלו אורחות החיים ביישוב ובסביבתו. (לדוגמה: כלי בית, כלים חקלאיים, כלי מלאכה).
 - **באמצעות יצירות מתחום האמנות, כגון: שירים, ציורים וקריקטורות; תצלומים** (של מקומות ואירועים, של אנשים, אלבום משפחתי וסרטים המתעדים את התקופה.
הלימוד באמצעים אומנותיים יוצר חוויה רגשית סובייקטיבית, המחזקת את הבנת התקופה ואת הקשר האישי אל מושאי הלימוד. דרך זו מובילה לגיבוש הזהות האישית והקולקטיבית. לימוד כזה מאפשר ראייה רב כיוונית על אנשים שחיו באותה תקופה.
 - **באמצעות לקט מהעיתונות ומסמכים אותנטיים** שונים שנכתבו בתקופות שונות ומשקפים את אורח החיים באותן תקופות וכן באמצעות מפות ותצלומי אוויר מתקופות שונות.
 - **באמצעות המחזה, משחק תפקידים והדמיה (סימולציה).**
- לסיכום:** דרכים אלו אמורות ליצור חוויה רגשית, חברתית, אמנותית ולימודית ויכולות לעורר אמפתיה ויחס של כבוד לאנשים שחיו ופעלו בעבר.

אבני היסוד הנגזרות מהיסטוריה

מכנה משותף לצד ייחודיות, זהות, שייכות והשתייכות, אירועים בעבר השפיעו על עיצוב החיים, זיכרון משותף, אורח חיים, מורשת תרבותית, שינויים ותהליכי שינוי, מקורות היסטוריים, אתרים ומקומות, נקודות מבט שונות, התמודדות, ראשוניות, התנדבות, מנהיגות, המשכיות (רצף הדורות), הקמת מדינת ישראל, צורות יישוב, פתרון בעיות וסכסוכים, רב-קיום, שימור אתרים, סובלנות וכבוד לאחר, תולדות, זיקה לעבר, תקופה.